

Inspirace evropskými sociálněvědními pracemi (obecně) byla u chicagské školy urbánní sociologie, která se ustavila v prvních desetiletích 20. století v USA, zjevná. Kromě snahy analyzovat město jako místo, kde se odehrávají a jsou nejlépe viditelné sociální změny a trendy (Savage et al. 2003: 8), čerpali první autoři školy z této tradice také mnohé základní výzkumné otázky, jako byl rozdíl mezi městem a venkovem; urbanizace a šíření životního stylu; vliv městského prostředí na sociální vazby apod. Peter Sounders tvrdil, že Robert Ezra Park vnesl do humánní ekologie dva základní zdroje inspirace: Darwinovu teorii evoluce a „metodologický rámec“ a analýzu vztahu individua a společnosti od Durkheima⁸ (Saunders [1981] 2007: 49). Najdeme zde však také přímé odkazy na Tönniese či Simmela (např. Wirth 1926; Wirth 1938) či Oswalda Spenglera (Park 1925: 3) a můžeme též sledovat některé myšlenky, které od nich autoři přebírají nepřímě.

V rámci sociologie města se označení chicagská škola používá zejména pro práce, které vznikaly od dvacátých let 20. století, byly spojeny nejdříve s perspektivou humánní/lidské ekologie (*human ecology*) a později s rozvojem urbánní etnografie a teorie města. Označení chicagská škola se však používá také pro celou sociologickou školu, která vznikla založením katedry sociologie v Chicagu v roce 1892 (*viz* Chapoulie 2004: 158) a jejíž zaměření bylo více než pestré. Rozvíjela se zde silná výzkumná tradice zejména etnografického směru (na rozdíl např. od Kolumbijské univerzity, kde

8 Na ně ostatně explicitně odkazuje i Louis Wirth, když poukazuje na to, že samotné zvyšování hustoty osídlení místa, a to dokonce jak v případě lidí, tak v případě rostlin či živočichů, vede k nutné specializaci a diferenciaci druhů/rolí (Wirth 1938: 14).

převládalo zaměření na survey [Gans in Jaynes et al. 2009: 379]), což bylo dáno i blízkostí sociologické školy s antropologií (Kornblum in Jaynes et al. 2009: 381). Jak dále vzpomíná Gans, důležité byly ale také demografická a kriminologická větev školy (Gans in Jaynes et al. 2009: 379–381). Sociologie města v tomto zaměření hrála důležitou roli zejména v první polovině 20. století. Kromě rozvíjení humánní ekologie jako perspektivy byly klíčové etnografické práce a výzkum v terénu, zaměřený na poznávání interetnických vztahů, komunit, migrace, kriminálního jednání a dalších. Pak ustoupila do pozadí. Jak píše Gans (in Jaynes et al. 2009: 379), už v padesátých letech se chicagská sociologie města „smrškla do jednoho kurzu, který učili začínající členové katedry, a Ernest Burgess učil teoretický kurz nabízený katedrou“. Přesto těch několik desetiletí výzkumu v Chicagu v první polovině 20. století zanechalo na subdisciplíně urbánní sociologie výrazné stopy zřetelné dodnes a z její kritiky vzešly nové proudy teorie města a prostoru a nové výzkumné problémy.

V následujících kapitolách, které představují, ač výběrově, práci chicagské školy sociologie města, jsou nastíněny snahy autorů o systematické vymezení města jako předmětu studia sociologie. V prvních letech, kdy se tato subdisciplína ustavovala na úrovni institucí, k tomuto vymezení docházelo jak skrze pokusy o nalezení definice města, tak – zejména – skrze otázky, které vyznačovaly případné výzkumné problémy, jimž by se obor měl věnovat. Robert E. Park (1915; 1925), Ernest W. Burgess (1925) a také Louis Wirth (1938) poukazovali na zvláštnost a důležitost studia města právě skrze pojmenování velkého množství výzkumných oblastí a formulaci značného počtu otázek. Růst města a proměny způsobu života, které se městské prostředí zdálo posilovat, totiž skutečně představovaly poměrně velkou neznámou. Vedle snahy o jeho empirické poznání se však autoři přiřazovaní k tradici chicagské školy pokoušeli také o rozvinutí teoretické koncepce, která by sesbírané poznatky vysvětlila. Některé základní pojmy, které humánní ekologie jako první zvolená teoretická perspektiva vnesla do zkoumání města, představují následující kapitoly také. Podrobněji se však věnují Wirthově konceptu „urbanismu“ jako způsobu života a jeho teorii města, protože právě ona měla největší dopad na pozdější debaty.

První kapitola nejdříve vysvětluje, jak vlastně myšlenka nabídnout nový výzkumný program – urbánní studia – vznikla, a to skrze čtení prací jiných historiků disciplíny i původních textů. Následně představuje klíčové pojmy a přístup humánní ekologie, jak byla rozvíjena

v prvních pracích (zejména Ernesta W. Burgesse, Roberta E. Parka). Pro lepší porozumění tomu, jak byla tato perspektiva převáděna do empirického výzkumu a skrze tento výzkum také dopracována či zpochybnována, jsem zvolila strategii odlišnou od přehledu množství textů, jež v této tradici vznikly. Podrobné představení prací Louise Wirtha od počátku jeho výzkumné kariéry ukazuje, jak byly klíčové pojmy perspektivy používány a jejich významy zjemňovány při interpretaci výzkumných dat a jaké prvky kritiky se objevovaly uvnitř samotné školy. Různé směry, kterými se výzkumníci a výzkumnice školy vydávali, stejně jako propojení výzkumu se snahou o využití poznatků v praxi, jsou reflektovány právě ve Wirthových pracích.

Původní texty z první poloviny 20. století je zároveň do jisté míry nutné číst jako historické dokumenty, stejně jako to platí o pracích předsociologických, kterým byly věnovány první kapitoly knihy. Jejich slovník, stejně jako způsoby uvažování o „přirozenosti“ ekonomické soutěže, segregace apod., je dobově podmíněný, v podstatě inherentně etnocentrický⁹ a s odstupem doby lehce přístupný kritice. Opětovná analýza textů ovšem zároveň poukazuje na to, že samotní autoři školy se často pouštěli do reflexe jak zvolených pojmů a principů vysvětlování, tak možných omezení či dopadů (v rámci akademického vědění) vlastních omylů, což je právě z Wirthovy práce velmi dobře zřejmé. Následná kritika školy, její teorie a prací, která se rozvíjela přibližně od čtyřicátých let 20. století, pak tyto úvahy převedla do nových výzkumných problémů a strategií výzkumu (např. rozvoje komparativního přístupu, důrazu na kulturní významy [Firey 1945] apod.), a mimo jiné díky ní došlo v sedmdesátých letech 20. století ve studiích města k paradigmatické změně.

9 Studenty, kteří se seznamují s původními pracemi chicagské školy, jejich jazyk někdy přímo odrazuje.

Definice města, teoretická perspektiva a klíčové výzkumy z počátku 20. století

Text, který dal vzniknout sociologii města?

Na rozdíl od evropských prací, které byly spíše obecněsociologické, samotná chicagská škola urbánní sociologie je představována jako výsledek prvního pokusu uchopit město jako zvláštní prostředí, či dokonce jako předmět sociologického výzkumu (*viz* např. Park 1925; Burgess, Bogue 1967: 6). Kdy přesně se tento záměr objevil, není příliš snadné dohledat. Občas je spojován s vydáním článku Roberta E. Parka s názvem „The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment“ v *American Journal of Sociology* v roce 1915 (např. Burgess, Bogue 1967: 2–3; Gold 2002: 6). Sám Park tento článek jako počátek urbánních studií označil o deset let později, v roce 1925, když psal úvod ke knize s názvem *Město (The City)* – (Park et al. 1925). V ní byly zařazeny práce Roberta McKenzieho a Ernesta Burgesse a také upravená verze tohoto článku, vedle přehledu dosavadní produkce v oblasti studia města od Louise Wirtha pod názvem „A bibliography of the Urban Community“, o němž se Michael Dear ([2002] 2005: 110) zmiňuje jako o zásadním textu, který „sumarizoval základní premisy chicagské školy“. Jak píše Robert Park v roce 1925, článek v roce 1915 vznikl v reakci na výzvu navrhnout „program pro studium lidské povahy a sociálního života v podmínkách moderního města“, která se k němu osobně dostala „před pár lety“ (Park 1925: vii). Pierre Lannoy (2004) však tvrdí, že tato interpretace Parkova článku z roku 1915 jako základního kamene sociologie města přišla až zpětně – teprve pozdější rozvoj sociologie města, který byl na první publikaci článku navázán, mu dodal punc zakládajícího dokumentu. Podle Lannoye vyšla v roce 1915 první verze Parkova textu s jiným

cílem, než ustavit urbání studia. Lannoy (2004: 37) tvrdí, že se Park spíše snažil prokázat svou způsobnost vést na Chicagské univerzitě metodologický kurz nazvaný „The Survey“, za který se stal odpovědným po přijetí místa na univerzitě, ačkoli sám s ním neměl předchozí zkušenosti. Nepsal tedy zmíněný článek jako podklad pro výuku sociologie města, ale právě pro tvorbu kurzu o průzkumu. Podle Lannoye se navíc Park jednoduše snažil obstát v konkurenci, kterou pro něj představovali odborníci a odbornice zkušené v této oblasti. Kriticky se proto vymezil vůči průzkumům (survey) realizovaným do té doby. Shodou okolností byly tyto průzkumy často uskutečňované právě v městském prostředí se zaměřením na otázky městského života a sociálních nerovností. Jak upozorňuje Lannoy, těmto tématům se věnovala zejména Jane Addams a další akademičky, které pracovaly pro Hull House v Chicagu a prováděly studie ne nepodobné těm Boothovým v Londýně,¹⁰ nebo William E. B. Du Bois (Lannoy 2004: 39–41). Parkovo kritické vymezení se vůči průzkumům je odsuzovalo zejména kvůli jejich propojení se snahami o zavádění sociálních reforem a kvůli jejich popisnosti, případně jím vnímané povrchnosti. Některé případy dokonce označil za „vyšší formu žurnalistiky“ (Lannoy 2004: 44). Tato kritika surveye a naopak prosazování výzkumu (*research, investigation* anebo *study* v angličtině) se objevily u více autorů, kteří se věnovali sociologii města (např. Anderson, Lindeman 1928; Burgess 1916), nejen u Parka. Debata o metodách zkoumání totiž i později tvořila jednu ze základních os debaty v rámci sociologie města, jak upozornili Burgess a Bogue (1967: 8–9).

Tentýž Parkův článek z roku 1915 byl interpretován ještě jiným způsobem Louisem Wirthem ve stati publikované v *American Journal of Sociology* v roce 1945. V této studii se kriticky zamýšlel nad perspektivou humánní ekologie a nad jejím přínosem pro poznání sídel a lidského jednání (Wirth [1945] 1964). Wirth Parkův článek

¹⁰ Výzkumu podmínek bydlení se věnovaly např. Sophonisba P. Breckinridge a Edith Abbott z Chicagské školy občanské výchovy a filantropie, které v průběhu let 1910–1911 publikovaly v *American Journal of Sociology* sérii článků pod titulem „Housing Conditions in Chicago“, jež byly zprávami o podmínkách bydlení v různých čtvrtích Chicaga. Jejich další práce mimo jiné popisovaly problémy bydlení. Jeden z článků (Breckinridge, Abbott 1910) se týkal specificky těch, které se pojily s pronajímáním levných zařízení pokojů buďto celým rodinám, anebo na krátkodobé účely, včetně jednodenních pronájmů. Výzkumnice přitom upozorňovaly na spjatost nejistoty a dočasnosti bydlení s užíváním pokojů k „nemorálním účelům“ a ke kriminální činnosti a na nevhovující podmínky, které tyto byty poskytovaly pro dlouhodobé užívání.

považoval za text ustavující a „systematicky formulující“ právě humánní ekologii (Wirth [1945] 1964: 180). Tu Wirth chápal jako perspektivu, která si uvědomuje, že pro porozumění komunitě jako „sociálnímu fenoménu“ je důležité poznat ji také jako „fyzický jev“ a zkoumat, jaký vliv má na sociální vztahy a interakce to, kde – v jakém typu prostředí – se ustavují a odehrávají (Wirth [1945] 1964: 180). Důraz na město jako na předmět či primární prostředí zkoumání a pohled na text jako na počátek specificky urbáních studií ale ve Wirthově zhodnocení Parkova textu chybí. Na druhou stranu, právě Wirth převzal od Parka základní cíl sociologického zkoumání města – tedy studovat „lidskou povahu a sociální život v podmínkách moderního města“ –, když v roce 1938 napsal článek s titulem „Urbanismus jako způsob života“. Pokud tedy Wirth Parkův text hodnotil v roce 1945 spíše jako počátek humánní ekologie jako perspektivy, sám z něj sedm let předtím čerpal inspiraci pro formulaci vlastního návrhu, jak zkoumat město jako faktor ovlivňující sociální změny (příčemž humánní ekologii v tomto starším článku příliš nekomentuje).

Tato pestrost výkladů jediného textu, který nepochybně sehrál velkou roli jak pro humánní ekologii, tak pro sociologii města, ale není důsledkem nějaké nekonzistence. Spíše odráží široký záběr toho, čemu se chicagská sociologie a osobnosti s ní spojované po roce 1915 výzkumně a teoreticky věnovaly, mimo jiné s odkazem na Parkův „provokativní článek“, jak jej nazval Wirth ([1945] 1964: 180), protože tyto možné směry pro bádání odvážně načrtával. Také poukazuje na to, že uvnitř chicagské školy skutečně probíhaly debaty a snahy kategorizovat a charakterizovat vlastní práci, které se ovšem měnily v čase i s ohledem na to, že se samotný výzkum města a humánní ekologie jako perspektiva postupně rozšiřovaly a vyvíjely.

Co tedy Park vlastně v článku sdělil a jak se podle něj měla dívat sociologie na město? Park na úvodních stránkách svého článku v první řadě definuje město, klade základní otázku a navrhuje, aby hledání odpovědi bylo vedeno novou perspektivou, již označuje jako humánní ekologii. Jeho text má tedy v podstatě velmi jednoduchou strukturu, která postuluje nový předmět zájmu i perspektivu v základních obrysech, a pak se věnuje formulování možných otázek, které by následný výzkum mohl rozpracovávat. O víc než dvacet let později přesně tuto strukturu výkladu použil i Louis Wirth (1938), když se pokusil představit systematickou teorii města. Parkova definice města upřesněná v roce 1925 byla poměrně komplexní

a odrážela jak jeho představu o vzájemném vztahu mezi městským prostředím a sociálním životem, tak analytickou snahu zohlednit jeho existenci jako materiálního prostředí. Také je chtěl popsat jako uspořádání sociálních vztahů a organizace života a nepominout ani specifickou kulturu městských obyvatel, která jej zajímala mimo jiné i díky vlivu Simmelovy práce. Město tak podle něj bylo:

něco víc než jen shluk jednotlivců a společenských vymožeností, jako jsou ulice, budovy, elektrické osvětlení, tramvaje či telefony; ale též něco víc než obyčejné uspořádání institucí a administrativních zařízení – soudů, nemocnic, škol, policie a různých úředníků. Město je spíše stavem myslí, souborem zvyků a tradic a organizovaných postojů a pocitů, které jsou součástí těchto zvyků a tradicemi se reprodukuje. Jinými slovy, město není pouze fyzickým mechanismem a umělou konstrukcí. Je obsaženo v životě lidí, kteří je tvoří; je to výtvar přirozené povahy, a zvláště lidské povahy.¹¹

(Park 1925: 1)

Park město dále představil, při zdůraznění pevného prolnutí těchto jednotlivých aspektů toho, čím město je, jako organické spojení „místa a lidí“, či „psychofyzický mechanismus“, ekonomicky organizovaný pomocí dělby práce. Zároveň bylo „přirozeným prostředím“ civilizovaného člověka, základním výtvozem i sídlem „lidské existence“ (Park 1925: 2–3). „Fyzická“ a „morální“ organizace města se podle něj totiž navzájem ovlivňují – fyzická struktura města je výrazem lidské povahy, odpovídá potřebám obyvatel, ale zároveň se stává vnější skutečností, která zpětně utváří lidi samotné. Pro město charakteristické a pravidelné uspořádání institucí a populace je dáno působením sil či „faktorů“, jako jsou komunikační prostředky a doprava (protože zvyšují mobilitu a koncentraci populace), ale i rozvoj průmyslové výroby. Město tedy Park do velké míry chápal

11 Přeložit vhodně poslední část Parkova vymezení města není lehké. Park si zde totiž hraje se slovy, když o městě v originále píše „it is a product of nature, and particularly of human nature“. Spojení „product of nature“ totiž znamená „dílo přírody“, které stojí v běžném jazyce v opozici k dílu člověka/kultury. Současně ale slovo nature ve spojení „human nature“ nese význam slova povaha anebo přirozenost, tedy zde „lidská přirozenost“. Park tak ve své formulaci vytváří napětí mezi označením města za dílo přírody, a zároveň za výtvar, který je výsledkem působení „lidské povahy“, světa lidí. Současně tím sděluje, že město „přirozeně“ odpovídá životu lidské společnosti, která je stvořila. Pro jiný překlad této citace viz Musil (1967: 14–15).

podobně, jako o něm uvažoval Simmel. Považoval je za výsledek vnějších tlaků, jako například rozmachu průmyslového kapitalismu, ale současně také za nově vzniklý faktor, jenž zpětně proměňuje či ovlivňuje „lidskou povahu“, způsoby jednání, uvažování, navazování sociálních vztahů, či způsob života a vztahování se k většímu světu obecně. Na rozdíl od Simmela však věnuje větší pozornost otázce, nakolik je město specifickým životním prostředím člověka, včetně toho, jak toto prostředí vypadá, jak je strukturováno či podle jakých vnitřních zákonů se utváří. A právě k jejich odhalování měla sloužit humánní ekologie. Jak píše:

Existují síly působící v rámci hranic urbání komunity – v podstatě v hranicích jakékoli přirozené oblasti lidského habitatu – které mají tendenci nastolit uspořádané a specifické seskupení její populace a institucí. Vědu, jež se pokouší izolovat tyto faktory a popsat typické konstelace osob a institucí, které vznikají kooperací těchto sil, nazýváme humánní ekologií, odlišující ji od ekologie rostlinné či živočišné.

(Park 1925: 1–2)

V podobě, v jaké text můžeme číst ve vydání z roku 1925, je článek po tomto uvedení rozdělen do několika částí a v nich jsou postupně vyjmenovány čtyři základní oblasti výzkumu, kterým by se měla věnovat urbání studia. Jejich obsah zahrnoval zkoumání: (1) fyzického uspořádání města a sociální organizace v lokalitě (sousedství a lokální komunita, segregované oblasti), (2) organizace práce, výroby a obchodu, geografické i sociální mobility a komunikačních prostředků, (3) sekundárních skupin ve městě, které zde do značné míry nahrazují působení primárních vztahů, a sociální kontroly, a nakonec (4) typizace obyvatel a prostředí ve městě a charakteristik městského prostředí a městského života.

Perspektiva lidské ekologie (human ecology)

Množství otázek, které Park v textu formuluje, směřuje do značné míry k popisu demografického chování a jeho vazby na městské prostředí (např. proměna struktury rodiny), dělby práce a vzniku městských povolání, strategií sociální mobility či forem interakcí a vztahů ve městě. Na první pohled by se zdálo, že Park vybízí zejména

k empirickému výzkumu, který by umožnil formulovat teorii města, a to na základě sesbíraných dat a jejich interpretace. Na druhou stranu, jeho otázky nevycházejí pouze z prvotního pozorování města a života v něm, ale do značné míry se opírají o práce jiných sociologů 19. a počátku 20. století (W. I. Thomas, Ch. H. Cooley) anebo dalších autorů, jako byl Oswald Spengler nebo Adam Smith. Zároveň, jak tvrdí hned v úvodu článku, tyto otázky by měly být v souladu se základní teoretickou perspektivou, kterou označil jako humánní ekologii. Tedy s perspektivou, která se na město dívá zejména jako na životní prostředí člověka coby společenského tvora a inspiruje se ekologií flóry a fauny.

Park se ale do výkladu humánní ekologie v tomto smyslu sám nepouští. V roce 1925 společně s novou verzí Parkova článku vyšel v knize *The city* také text Roberta McKenzieho, který objasňuje, jakým způsobem si sociologové mohli vypůjčit terminologii i některé otázky ekologických studií. Pojmy jako *invaze*, *sukcese*, *symbióza* získávaly nové významy převedením do ekologie lidí, která hledala mechanismy, jak v městském prostředí vlastně vznikají rozmanitá prostředí a jak se v průběhu času strukturuje uspořádání populace a skupin s rozmanitými znaky. Použití termínů z rostlinné ekologie také pracuje metaforicky – samotné připodobnění výměny populace v jedné konkrétní čtvrti k procesu invaze a sukcese rostlinných druhů totiž působí jako vysvětlení, či alespoň jako popis, který určité vysvětlení naznačuje. Samozřejmě přitom platí, že humánní ekologie zohledňovala fakt, že prostředí, ve kterém lidé žijí, není čistě přírodní. Podle ekologů dívajících se na lidský svět bylo sice podstatné například i to, jak dochází k soutěži o nejhodnotnější *naturální* (přirozené) oblasti (např. kvalitní a čisté prostředí vyvýšených částí města vhodné k bydlení oproti kotlinám, kde se drží zplodiny z průmyslové výroby). Ale uvědomovali si, že toto prostředí bylo u/přetvářeno lidmi samotnými (McKenzie 1925: 64–65). Humánní ekologie přikládala velký význam ekonomické soutěži, která podle nich představovala základní princip pro utváření vazeb a hierarchických anebo symbiotických vztahů skupin žijících v městě a promítala se i do jakési soutěže o pozici v prostoru. Také sledovali procesy přízpusobování se prostředí (viz McKenzie 1925: 64). Představu ekonomické soutěže, která působí jako síla obdenná soutěži mezi druhy a jejímž přirozeným efektem je uspořádání konkrétního sídla v (dočasné) rovnováze, tedy jako hlavního faktoru, skrze který lidské prostředí ve skutečnosti vzniká, možná Park čerpal od Adama Smitha.

Z terminologie humánní ekologie se ve studiích města nejvíce uchýtil pojem *přirozené oblasti* (natural area) zavedený a používaný chicagskou sociologickou školou, jak tvrdí McKenzie v poznámce pod čarou (1925: 77). Označoval osídlení konkrétního fyzického prostoru skupinou či komunitou, jež měla svou vlastní kulturu, spjatou s původem (např. komunity imigrantů v amerických velkoměstech) anebo s pozicí v rámci dělby práce (např. určité typy povolání či obchodu) apod. Přirozená oblast, krom toho, že byla osídlena danou skupinou, byla navíc definována ve své zvláštnosti blízkostí či vztahem k jiným přirozeným oblastem jiných skupin, anebo k funkcím (např. tržiště), které plnila okolní místa. Také byla propojena – a odrážela se – v cenách pozemků, které na území města nebyly rovnoměrné (autorství této myšlenky Robert McKenzie opět připisal chicagské škole, viz McKenzie 1925: 78). Pojem *přirozené oblasti* ovšem podle Lina a Meleho (2005: 82) systematicky zavedl do teorie Harvey Zorbaugh, a to v textu „The natural areas of the city“ z knihy *The Urban Community* sestavené Ernestem W. Burgessem v roce 1926 (viz Lin, Mele 2005: 82). Zorbaugh takto označoval početné

menší oblasti, které můžeme označovat za přirozené oblasti, jelikož jsou neplánovaným, přirozeným výsledkem růstu města. Železnice anebo prstence průmyslu, park nebo systémy bulvárů, řeky a zvlnění země hrají roli bariéry pro pohyb populace a mají tendenci fixovat hranice těchto přirozených oblastí.

(Zorbaugh [1926] 2005: 85)

Přirozené oblasti byly tedy podle něj „jednotkami ve fyzické struktuře města“, které mají nejen specifickou fyzickou (materiální) podobu, jako je například ohraničení nějakou bariérou, ale jejich obyvatelé, či – jak píše Zorbaugh „lidé, kteří jsou v nich segregováni“ – mají také osobité „postoje, pocity a zájmy“ (Zorbaugh [1926] 2005: 85).

Zorbaugh dále upozorňoval na odlišnost přirozených oblastí a oblastí vymezených administrativně (s. 85) a považoval za vhodné, aby jak výzkum města, tak jeho plánování a zasahování do městské struktury, existenci takových přirozených oblastí braly v potaz (Zorbaugh [1926] 2005: 86–88; viz i Ferenčuhová 2011: 36–38). Obecně ekologové považovali existující uspořádání městského prostředí za výsledek působení vnitřních tlaků (ekonomická soutěž a její dynamika), ale mnozí z nich nezapomínali ani na vnější vlivy a historické události. Těmi byly například různé vlny imigrací,

kteří podle nich vychýlily rovnováhu uspořádání a vedly k dalším dynamickým pohybům a přeuspořádáním struktury. Také, i když třeba jen v poznámkách pod čarou, upozorňovali, že ekonomická soutěž a její promítnutí do prostoru města je ovlivněna kulturními významy, které se odrážejí například do vnímané vzácnosti, a následně i do ceny jednotlivých pozemků (*viz* Zorbaugh [1926] 2005: 88, poznámka).

Další snaha přesně identifikovat principy, podle kterých města vznikají, fungují, ale zejména rostou a mění se, byla zřejmá zejména z Burgessova známého modelu koncentrických zón, ve kterých se podle něj město rozrůstá. I tento přístup hledá principy vývoje městského životního prostředí, které by platily všeobecně a vysvětlovaly by fyzickou i funkční strukturu města. Text, který byl také zařazen do publikace *The city*, Burgess psal jako uvedení do programu empirického výzkumu expanze měst. To znamená, že se věnoval otázce prostorového rozrůstání velkoměst a také vzniku konurbací, které představovaly nový fenomén a praktický problém pro plánovací agentury i pro správu měst, která se měla snažit o zabezpečení potřeb městských obyvatel. Burgessův článek je známý zejména skrze opakování jeho ideálnětypického zobrazení koncentrického fyzického růstu města, které expanduje od centrálního obchodního distriktu směrem k okrajům. Burgess rozlišil pět základních zón – od centrální obchodní čtvrti (I) se táhne přechodová zóna (II), „obsazená obchodem a lehkou výrobou“ (Burgess 1925: 50), pak dělnická zóna (III) s příbytky těch, kteří opustili zónu II, ale zůstávají blízko místa pracoviště, následuje zóna IV – rezidenční – a nakonec pátá zóna, ze které lidé dojíždějí do obchodního centra (*viz* Burgess 1925: 50). Principy, které Burgess (1925: 51–52) identifikoval jako určující expanzi města, jsou čtyři. Extenze a sukcese (převzaté z ekologie rostlin a označující jednoduše rozpínání konkrétní zóny a nahrazování stávající populace a funkce novou populací a novými funkcemi v dané zóně) a koncentrace a decentralizace. Koncentrace a decentralizace jsou dva protichůdné principy, které se spojují do „koncentrované decentralizace“, v jejímž rámci se skrze dopravní prostředky propojují jednotlivé části města a vznikají centra, kde se cesty protínají a sbíhají.

Tento popis „fyzické expanze města“ však byl pro Burgessa pouze základem pro řešení podstatnějších otázek. Podobně jako Parka i jeho zajímalo propojení mezi rozvojem a proměnou materiálního prostředí města a sociálním životem ve městě a jeho organizací:

procesy expanze, a zejména úroveň expanze mohou být studovány nejen skrze fyzický růst a rozvoj obchodu, ale i skrze změny v sociální organizaci a v typech osobností, které je následují. Do jaké míry se na růst města, s jeho fyzickými a technickými aspekty, vážou přirozené, avšak odpovídající, změny v sociální organizaci? Co je pro město normální úroveň expanze, tedy úroveň expanze, se kterou mohou kontrolované změny v sociální organizaci úspěšně držet krok?

(Burgess 1925: 53)

Burgess v tomto krátkém textu dále rozvíjí svůj pohled na to, jak vlastně k expanzi města dochází, jaké procesy ji provázejí a způsobují, a konečně, jak výzkumně expanzi zachytit a jak jí porozumět. Město připodobňuje k organismu s vlastním metabolismem, který je tvořen procesy jak výstavby, tak rozkladu (anabolickými a katabolickými), přičemž anabolické jsou procesy organizace a rozkladné jsou procesy sociální dezorganizace. V případě „normálního“ fungování organismu jsou procesy v rovnováze a organismus se reprodukuje bez výkyvů. Rozkladné procesy Burgess v souladu s biologizující metaforou označuje za prospěšné, protože je považuje za základ reorganizace a dalšího příštího růstu. Právě tyto procesy, jakými město roste a proměňuje se, včetně zániku anebo obnovy jejich částí, či objevování se nových, chce pozorovat. Tento proces podle něj přitom probíhá skrze – a dále způsobuje – neustálé přemísťování jednotlivců a skupin v rámci města, tedy reorganizaci jeho sociální struktury. Za přirozenou pak Burgess považuje segregaci ve smyslu oddělení skupin v prostoru v procesu přirozené diferenciaci populace. „Tato přirozená diferenciaci do přirozených ekonomických a kulturních seskupení určuje formu a charakter města“ (Burgess 1925: 56).

Současně ale americká velkoměsta, o kterých Burgess píše v první řadě, podle něj neustále přijímají nové obyvatele, kteří se do města stěhují. Jejich růst tedy podle Burgessa není přeorganizováním již dané struktury a jejím pozvolným vývojem, ale často spíše nárazovým růstem, který probíhá v důsledku nutnosti vyrovnat se s příchodem nové populace, jež se rozmísťuje v jeho prostředí. Procesy dezorganizace jsou pak častější a mohou vést i k jevům, jež jsou považovány za problematické (přelidnění, deteriorace čtvrtí, kriminalita apod.). Otázkou, kterou Burgess otevírá, však je, jak tyto procesy růstu města a jeho součástí vlastně zachytit výzkumně.

Odpovědí pro něj je zavedení pojmu *mobilita* jako „změna pohybu“. Nemínil tím ovšem pohyb obecně – jako pouhou změnu pozice v prostoru. Jak píše: „Pohyb, který je signifikantní pro růst, znamená změnu pohybu v odpovědi na nový stimul či situaci“ (Burgess 1925: 58) a „zahrnuje změnu, nové zkušenosti“ (s. 58). Mění jak lidskou osobnost, tak prostředí (s. 59). Sledování takové mobility pak podle Burgesse představuje prostředek zaznamenání probíhající expanze, tedy slibuje, že zachytíme růst města.

Aktuální vyznění textů z dvacátých let 20. století upozorňuje na jejich potenciál stát se, třeba nezáměrně, ospravedlněním existujících nerovností ve městě, či dokonce reprodukovat a tvořit stereotypní výklady světa. Jsou však dobovými dokumenty o tom, jak se tvořilo vědění o městě v dané době; vědění, jehož přenositelnost do současnosti je velmi sporná, a pokud k ní dochází, tak je to obvykle skrze reinterpretační a opětovné čtení autorů novým pohledem (viz Chapoulie 2004: 162). Pro lepší porozumění tomu, jak byly podobné pojmy zavedeny do empirického výzkumu, jak se autoři dívali na sociální strukturaci města a zda a jak navrhovali řešit sociální problémy, je vhodné pohlédnout také na další práce, které o podobě uvažování o městě a o jeho výzkumu vypovídají více. Ernest Burgess koneckonců psal svůj text jako pouhý základ pro výzkumné projekty, které by se o jeho pohled na problematiku růstu a proměny města opíraly a nutně vedly i ke kritice modelu. Naznačuje to i název textu, jehož podtitul zní „Úvod k výzkumnému projektu“, a také závěr, který nastiňuje možné otázky pro empirický výzkum. Burgess měl na mysli konkrétní studii, a to studii židovské komunity na West Side, procesů, jakým tato komunita přijímá migranty, její organizace i proměn, a pohybů jednotlivců mezi rozličnými čtvrtěmi v procesu sociální mobility. A přesně takovou studii v následujících letech zpracoval a vydal Louis Wirth, další z klíčových postav školy a autor několika zásadních příspěvků k sociologii města. K jeho práci se teď obrátíme pro lepší porozumění tomu, jak k městu přistupovali další autoři chicagské školy.

Chicagská sociologie města v podání Louise Wirtha

Louis Wirth byl jedním z prvních žáků Roberta E. Parka a Ernesta W. Burgesse. Podle Elisabeth Wirth Marvick (1964) přišel na univerzitu v Chicagu studovat díky stipendiu v roce 1914. Předtím strávil tři roky v Nebrasce, kam jej společně se sestrou přivedl strýc z německé vesničky Gemünden, kde se Wirth narodil (Wirth Marvick 1964: 334–335). Na začátku dvacátých let se podle Wirth Marvick na univerzitu vrátil a v roce 1925 dokončil dizertační práci s názvem *The Ghetto* (Wirth Marvick 1964: 337). Knižně vyšla poprvé v roce 1928 a předmluvu k ní napsal Robert E. Park, který Wirthovu práci vedl. K samotnému výzkumu dal podnět Burgess, jak píše Wirth v předmluvě ke knize (Wirth 1956 [1928]: ix). Wirthově práci se zde budeme věnovat podrobněji z několika důvodů. Prvním z nich je, že Wirth sám představuje jednu z nejvýraznějších postav chicagské školy. Právě on se ve dvacátých letech, kdy se orientace na studium města na škole jen začínala formovat, pustil do empirického výzkumu Chicaga jako postgraduální student. Později však trávil svůj čas spíše promýšlením konceptuálních a teoretických problémů, které vyvstávaly z objemu prací, jež pod hlavičkou školy vznikaly. Jeho práce ovlivnila mnohé další výzkumníky a dlouho po publikaci nejznámějších textů Wirth provokoval své pokračovatele k promýšlení a kritice základních premis, ze kterých sociologie města vycházela (např. Castells 1968). Současně jeho práce, která vznikala v různých obdobích existence školy, odráží vývoj školy samotné a způsoby, jakými se rozvíjely debaty a problémy, které sociologové města řešili. Ať už se tyto problémy vztahovaly k akademickému světu, či k „praxi“ – tedy k momentům, kdy se akademici dávali do služeb plánovačů či lokálních politiků. A konečně, Wirthova práce byla vůči škole velmi kritická. Wirth se nespokojoval se silným zvukem jména

chicagské školy, ani s přijetím humánní ekologie jako základní teoretické perspektivy. Iritovalo jej sklouzávání k čisté empirii a rezignace na rozvoj teorie. Skrze jeho texty, které vznikaly od dvacátých let až do počátku let padesátých, je proto možné sledovat různá vnitřní napětí, která v rámci školy existovala, ale do přímého zhodnocování minulosti školy samotnými aktéry (jako např. Burgess, Bogue 1967) se obvykle příliš nedostala.

Ghetto

Knížka *The Ghetto* je nejspíš jednou z nejtivějších prací tehdejší sociologie města. Wirthův talent formulovat tvrzení srozumitelně a s lehkostí se v ní totiž pojí s poutavým historickým výkladem, s použitím zajímavého etnografického materiálu a množství ilustrujících příkladů. Ty pocházejí buďto z Wirthova empirického výzkumu, včetně studia historických dokumentů, anebo z textů jiných autorů – historiků, žurnalistů i beletristů. Kniha popisuje, jak historicky v evropských městech vznikala židovská ghetto. Ghetto původně a do jisté míry sloužilo jako prostředek, který měl chránit obyvatele ghetta, ale v průběhu času se stal způsobem jejich vylučování a oddělování od majoritní populace. Wirth ghetto chápe jako instituci – jako uspořádání sociálních vztahů, rolí a způsobů jednání uvnitř komunity, i ve vztahu k vnějšímu světu – která dostala prostorové vyjádření. Samotné prostorové oddělení komunity od majoritní populace se však následně stává jedním z důvodů, proč přetrvávají, sílí a reprodukují se způsoby sociální exkluze skupiny či celé sociální kategorie obyvatel, a zároveň udržuje ghetto jako instituci. Prostorové oddělení totiž nejen odráží, ale také posiluje a reprodukuje vzdálenost sociální.

Základním Wirthovým tvrzením o vazbě mezi prostorem a sociálním životem je tedy tvrzení o její oboustrannosti. Sociální vztahy mezi skupinami i v jejich rámci se odrážejí v prostoru tím, že vytvářejí odlišitelná prostředí a prostorové struktury. Toto uspořádání však není bez následného efektu na další jednání a utváření či udržování sociálních vztahů, například mezi minoritou a majoritou. Wirthův historický výklad pak objasňuje, jak se tento vzájemný vliv uskutečňuje a jak významnou setrvačnost může vnášet do způsobů jednání a do vnitro- i meziskupinových vztahů. Popisuje například, jak prostorové i symbolické hranice ghetta, oddělující Židy od ostatních

obyvatel města, přetrvaly i po stržení jeho skutečných zdí. Zkušenost oddělení, přísných pravidel, podle kterých se odehrávaly kontakty s majoritní populací, zacházení, které židovským obyvatelům měst vnucovalo nižší sociální pozici, a opakující se pogromy se promítaly do životních strategií Židů, které byly obvykle silně spjaté s životem komunity poskytující zabezpečení potřeb i ochranu. Dokladem stability ghetta jako způsobu uspořádání sociálních vztahů v prostoru pak bylo podle Wirtha to, jak se reprodukoval vznik ghetta – ačkoli bez zdí – v amerických městech. Židovští imigranti z různých částí Evropy měli silnou tendenci sestěhovávat se do jedné čtvrti, která pak po další období byla místem, kam mířili v podstatě všichni nově příchozí. Ustavující se vztahy uvnitř komunity i navenek opakovaly vzorce, které existovaly již v Evropě, a to často – jak píše Wirth – bez toho, aby si to migranti sami uvědomovali. Skutečnost, že žijí v ghettu, jim obvykle osvětlila až druhá generace, která byla již více v kontaktu s majoritní populací skrze školy i vplynutí do kulturního prostředí USA, a proto začala reflektovat vlastní oddělenost (Wirth [1928] 1956 : 241–243).

Jednou z nejzajímavějších linií výkladu historie židovského ghetta, kterou Wirth nabízí, je pak popis cesty jednotlivců či rodin z ghetta a zase zpátky, kterou pozoroval jak v jednotlivých biografiích, tak napříč generacemi amerických židovských rodin. Tento návrat přitom nemusel nutně znamenat navrácení do téhož sousedství či čtvrti. Wirth totiž popisoval spíše cestu zpět do ghetta jako instituce. Základní příběhy takových „návratů“ v knize nabízí tři – odchod a návrat jednotlivce v rámci jeho biografie; odchod a návrat mezigenerační; a nakonec příběh návratu, který je ve skutečnosti výsledkem geografického přesunu ghetta tímž směrem, kam z něj odešel jednotlivec sám. Tyto příběhy přitom ukazují mechanismy reprodukce ghetta dávno po jeho zániku jako vnučeného prostorového oddělení v městském prostředí. Jaké tyto příběhy tedy byly?

Příjezd jednotlivců či rodin do USA byl obvykle příjezdem do již nějak fungující židovské komunity s jejími vazbami a vztahy i statusovými nerovnostmi a rozdíly spjatými mimo jiné s tím, ze které části Evropy a z jakého prostředí lidé přicházeli. Tato komunita v USA, jak píše Wirth, přitom často fungovala velmi podobně jako v Evropě. Začátek života v novém prostředí navíc býval opakováním stejného příběhu novými aktéry – mnozí imigranti začínali v USA jako pouliční prodejci, než se jim podařilo získat lepší postavení i způsob obživy. Jejich život se odehrával víceméně uvnitř komunity,

kteřá žila vlastním životem a v poměrně jasném prostorovém rámci. Mnozí tak prožívali svůj život v amerických městech velmi podobně tomu, jak vypadal jejich život ve městě v Evropě, odkud přijeli, a současně velmi podobně ostatním obyvatelům ghetta. Komunita poskytovala ucelený svět s vlastními hodnotami, významy, vztahy a institucemi. Setkání s novým prostředím ale přece jen leckdy vedlo k přehodnocování norem a hodnot, zvyků a vztahů, které si lidé přinesli z původního domova. Wirth tak – v kapitole „Návrat do ghetta“ – zachytil příběhy, kde sociální mobilita jednotlivců byla spojena s opuštěním ghetta i tradic a zvyků, se změnou jména a silnou tendencí k asimilaci s majoritou. S opuštěním ghetta a jeho mnohdy svazujícího vlivu ale přicházel jednotlivec také o bezpečí a uznání, které mu komunita nabízela. Naopak sociální mobilita podle měřítek majoritní populace, majetek, povolání a změna bydliště automaticky neznamenaly, že se jednotlivci dostane uznání od majoritní společnosti. Právě uznání dosaženého statusu ze strany majority bylo totiž pro Židy nedostupným statkem. Přetrvávající odstup, předsudky a projevy antisemitismu způsobovaly, že ti, kteří opustili ghetto, zjišťovali, že se přesto nemohou stát součástí majority. Vykořenění tak nebylo nahrazeno novým zakořeněním a novým uznáním. Reakce na takovou přetrvávající distanci pak nakonec mohly mít formu přimknutí se k ortodoxní náboženské praxi, lpění na zvycích, které jednotlivec sám předtím opustil. To bylo často spojeno s návratem do komunity a její lokality. Protože, jak psal Wirth ([1928] 1956: 269), „čelit rasové nesnášenlivosti jako jednotlivec vyžaduje obrovskou kuráž. Častější je sklon vrátit se k vlastnímu lidu, k malému, ale solidární skupině rodiny a *Landsmannschaft*, kde je člověk uznán a pochopen“.

Jiný a o něco běžnější příběh opuštění a návratu do ghetta byl ten, kde odchodícími byla až druhá generace imigrantů. Děti, které vyrostly v USA, měly volnější vztah k tradicím a často i k víře svých rodičů a naopak silnější vazbu na americkou společnost, získanou zejména skrze vzdělávání. Odchody odrostlých dětí z ghetta, které vnímaly jako omezující, ačkoli jejich rodiče jeho existenci téměř netušili, však podobně byly často ve výsledku, dříve či později, provázány zkušeností s odmítnutím a s předsudky ze strany majority. Ty přicházely navzdory dosahování úspěchů, které jinak přinášely společenské ocenění, jako byly majetek, prestižní povolání či vzdělání. Odmítnutí udělit členství v klubu či v zájmových institucích a opět nedostatek uznání jednotlivce a připomínání jeho „jinakosti“

upozorňovaly na stejné vykořenění, jaké popisuje i první příběh. Jedna ze strategií pak byla, opět, návrat do ghetta. Ale ani v případě, že jednotlivci zvolili opačnou strategii, neznamenalo to, že oddělení od majoritní populace a silné spojení s komunitou zmizí. Stěhování židovských domácností do jiných čtvrtí totiž jednak bylo následováno vystěhováváním se nežidovských domácností, které je nechťely za sousedy. Odmítnutí ze strany majoritní populace pak zase bylo doprovázeno sestěhováváním dalších židovských rodin s podobným ekonomickým statusem či podobným povoláním do dané oblasti. Ghetto, ačkoli sekulárnější a movitější, se tak v podstatě přesunulo z jedné čtvrti do druhé.

Wirth pro přetrvávání ghetta jako instituce i jako prostorové formy nachází vysvětlení právě v sociální vzdálenosti, kterou Židé zažívali, ačkoli se identifikovali s americkou společností a přijímali její pravidla. Podle Wirtha zažívali odmítnutí a stigmatizaci, které způsobovaly, že se jednotlivec ocital mezi „světem, který opustil, a světem, který jej nepřijme“ (Wirth [1928] 1956: 265). Toto odmítnutí nakonec podle něj posilovalo opětovné semknutí komunity a její soudržnost, jakož i oceňování tradic a vazeb, které by jinak měly tendenci k rozvolnění.

Humánní ekologie podle Wirtha

Zjištění, která Wirth nabízí na základě svého studia židovského ghetta a jeho historie, podle něj v zásadě platí i o jiných „minoritních skupinách, které spolužijí jedna vedle druhé, anebo, jak to bývá častěji, které žijí jedna vedle druhé bez sebe“ (Wirth [1928] 1956: 282). Podstatné totiž je, že „vztahy mezi dvěma skupinami jsou v těchto případech vztahy vnějšími. Problémy jsou řešeny podle pravidel a zákonů, ne osobním kontaktem a důvěrnou diskusí“ (Wirth [1928] 1956: 282). Takové vzájemné oddělení podle Wirtha způsobuje, že se jedna skupina druhé „bojí anebo si ji idealizuje“ (Wirth [1928] 1956: 283), ale také v podstatě umožňuje jejich koexistenci v těsné fyzické blízkosti při současném zachování jejich odlišností (tedy kulturní ne-splynutí). Právě v poslední kapitole knihy, kde Wirth přistupuje k zobecnění závěrů, napojuje svůj výzkum používanými koncepty i způsobem vysvětlování na perspektivu humánní ekologie a na její pohled na prostorové vztahy mezi skupinami. Toto pozdě přicházející napojení působí na čtenáře téměř překvapivě. Samotné otázky, které

kniha od počátku předkládá a zodpovídá, z této perspektivy totiž neplynou a míří spíše k historické analýze. Závěr knihy tak vlastně naznačuje, jak samotná studie a její zjištění *mohou být uchopeny* skrze humánní ekologii, než že by z ní primárně vycházely anebo se ji pokoušely rozvíjet jako teoretický systém. Každopádně však Wirth touto závěrečnou interpretací svého výzkumu dobře ujasňuje například pojetí „přirozené oblasti“ i výklad vztahu mezi prostorem ve městě a sociální strukturou, jak je nabízí humánní ekologie.

Přirozené oblasti, jakými jsou podle této perspektivy ghetto, ale i oblasti se specializovanou ekonomickou funkcí, podle Wirtha vznikají bez zásahu zvnějšku, neplánovitě. Jejich existenci je, jak tvrdí, možné běžně zaznamenat při procházení městem – jeho části se od sebe liší a přechody mezi nimi jsou často prudké a dobře viditelné. Směřování skupin i jednotlivců do určitých lokalit a vytváření takovýchto přirozených oblastí je podle Wirtha řízeno kulturními tradicemi a/nebo spojeno s určitým ekonomickým statutem či typem povolání části populace, která oblast nakonec vytváří. Jako mechanismy, skrze které se rozrůzňují městské lokality a stávají se přirozenými oblastmi, přitom Wirth identifikuje jednak (1) „specializaci zájmů a kulturních typů, která je v zásadě fází elementárních procesů dělby práce“ (Wirth [1928] 1956: 285), pak (2) soutěž v širokém smyslu slova, (3) sociální distanci mezi skupinami či exkluzi celých skupin a také (4) tendenci hledat a sdružovat se na základě podobnosti a již existující soudržnosti, která je následně prostorovým oddělením dále posilována (*viz* Wirth [1928] 1956: 284–286). Přirozené oblasti ve městě jako fyzicky oddělená prostředí tedy podle této perspektivy odrážejí hlubší mechanismy, podle kterých funguje komunita a společnost. Na druhou stranu, jejich existence není brána pouze jako takový obraz, protože se samy stávají sociálními fakty, které ovlivňují jednání a (mezi)skupinové vztahy a udržují specifickou kulturu skupiny. Jak Wirth ([1928] 1956: 286) píše, ghetto „dokazuje míru, v jaké je lokální kultura záležitostí geografického umístění“. Z Wirthovy práce současně vyplývá, že přirozené oblasti nelze v jejich dopadu na vztahy uvnitř skupiny a vně přeceňovat. Kulturní komunita totiž nepřestává existovat, pokud je roztroušená. I když konkrétní přirozená oblast ve městě zanikne, neznamená to, že zaniká i komunita. Je však možné očekávat, že se bude reprodukovat mimo jiné skrze utváření dalších přirozených oblastí, tedy jasně odlišitelných lokalit, třeba vzájemně geograficky vzdálených.

Wirthovy závěry ukazují na komplexnost vztahů mezi prostorem a společností, přičemž prostor je podle něj jak odrazem, tak spoluvůdcem sociálních vztahů. Když pojednává o „přirozenosti“ vzniku odlišných oblastí ve městě, Wirthova práce upozorňuje na riziko vnímat označení „přirozený“ jako legitimizující, stvrzující danou situaci jako nevyhnutelnou či vhodnou. Wirth se domníval, že tvrzení o „přirozenosti“ v sociálním světě a hledání univerzálních zákonů jsou vždy vysoce podezřelá; Albert J. Reiss Jr. tak zmiňuje jeho výrok, podle kterého „řít, že něco je přírodním zákonem, znamená přiznat se k neznalosti, zvláště pokud se mluví o sociálním životě“ (Reiss 1964: xvii). Wirthova vlastní obezřetnost je patrná například z toho, jak obecná jsou jeho tvrzení o mechanismech, jakými vznikají rozmanité přirozené oblasti ve městech. Zřejmá je také z toho, nakolik se vyhýbá závěrům o kauzalitě, a nakonec i z důrazu na fakt, že samotné mechanismy, a samozřejmě pak vzniklé přirozené oblasti, jsou podmíněny historicky. To samé platí i o tom, jak se dívá na existenci rozmanitých kulturních skupin. Těm nepřisuzuje nějaké primordiální charakteristiky, ani neesencializuje jejich kulturu. Naopak, vymezuje se vůči názorům, podle kterých odlišnost kultur – a například i jejich tendence oddělovat se od většiny – vychází z inherentních odlišností jedinců a skupin, které je vytvořily. Naopak zdůrazňuje historické podmínky, ze kterých vyplynuly.

Chicagská škola a práce vycházející z humánní ekologie se však občas nevyhnuly tomu, aby sklouzly k závěrům, které kritické zvažování toho, jak a proč socioprostorové uspořádání ve městech vzniká a co znamená jeho „přirozenost“, vynechávaly. Wirth později výsledky zkoumání, kterému dominovala snaha o popis reality místo její analýzy, hodnotil jako nedostačující. I k celé perspektivě se stavěl poměrně kriticky. Bylo to jednak kvůli tomu, že výzkumy vycházející z humánní ekologie často používaly klíčové pojmy, jako například „komunita“¹² a „společnost“, případně „město a venkov“, rigidně a zaměňovaly podle něj tyto analytické koncepty za realitu (Wirth [1945] 1964: 181). Druhým důvodem Wirthovy nespokojenosti byla tendence výzkumníků spokojovat se s hledáním korelací mezi jevy, které pak zaměňovali za jejich vysvětlení. Ekologické

12 Teorie komunity byla pro Wirtha jednou z klíčových oblastí zájmu. Právě skrze studium komunit se ostatně jeho práce napojovala na sociologii města, jak ji rozvíjeli ostatní autoři chicagské školy. Wirth jí také věnoval množství prací, z nichž mnohé jsou představeny v knize editované Albertem J. Reissem, Jr. *Louis Wirth on Cities and Social Life*.

empirické studie ve městech či na venkově považoval sice za užitečné, ale varoval před jejich přeceňováním. Humánní ekologie podle něj (Wirth [1945] 1964) byla spíše metodou, případně „referenčním rámcem“, a společně s jinými metodami přispívala k poznání světa. Sama o sobě jej ale nedokázala vysvětlit. Nenabízela ani ucelený teoretický výklad, ke kterému by se výsledky poznávání a empirických výzkumů vztahovaly (*viz* i Wirth 1938: 24). Jak píše:

Akumulace množství přesného, deskriptivního materiálu a jeho grafické zpracování prostřednictvím map a diagramů bohužel vedlo některé výzkumníky k tomu, že začali buďto považovat fakta za sebevysvětlující, anebo předpokládali, že jeden typ ekologických faktů může být adekvátně interpretován jinými ekologickými daty. (...) Tento pohled však přehlíží skutečnost, že sociální život je komplexním provázaným celkem.

(Wirth [1945] 1964: 186)

Na druhou stranu, Wirth humánní ekologii a propracovanost jejích metod oceňoval. Do velké míry to souviselo i s jeho zájmem o urbánní a regionální plánování, do kterého sám odborně vstupoval. Ekologické studie, i ty popisné, podle něj totiž tvořily dobrý základ pro to, aby plánování probíhalo poučeně a opíralo se o dobrou znalost městských podmínek. Tyto studie například plánovače upozorňovaly na to, co zdůrazňoval i Harvey Zorbaugh ([1926] 2005: 86–88), tedy že administrativní členění území měst, často ustavené historicky, obvykle neodpovídalo „přirozeným oblastem“, které ve městech existovaly a sahaly napříč administrativně vymezenými čtvrtěmi (Wirth [1945] 1964: 182–184). Wirth se tedy podobně jako Zorbaugh přimlouval spíše za plánování, které by uvažovalo o možné existenci přirozených oblastí. Také prosazoval, aby plánování měst zohledňovalo vazby města či obce na region, tedy aby se propojovalo s oblastním či regionálním plánováním (Wirth [1942] 1964).

Plánování měst a sociologie bydlení – praktické využití sociologie města

Wirthova práce, jak ji charakterizuje Reiss (1964), nikdy nebyla čistě akademická. Wirth jednak přednášel odborníkům z různých oblastí,

včetně plánování či politiky bydlení, a sám se zapojoval do činnosti odborných organizací, jako například *Committee on Urbanism* v rámci *National Resources Planning Board*. Byl dokonce vedoucím plánování v *Illinoiské poválečné plánovací komisi* (Reiss 1964: xxix). Jak je zřejmé již z jeho úvah o využití prací humánní ekologie, často přemýšlel nad tím, jak je možné sociologické poznání využívat v praxi, ale také nad tím, jak sociologicky poznat svět praxe a tvorby politik a jak tímto poznáním zpětně obohatit sociologii. S touto otázkou, co může sociologie přinést do praxe a co si naopak může odnést pro své obohacení, přistupoval například k problematice bydlení, která pro něj byla jak předmětem poznávání, tak cílem politik, které se tuto oblast snažily řídit. Wirth totiž přijímal typický modernistický pohled na tvorbu politik a plánování, který ostatně do velké míry v plánování přetrvává dosud (*viz* Ferenčuhová 2011) a podle kterého je možné jakýkoli „praktický problém“ řešit „chytře“ jedině tak, že jej podložíme adekvátním poznáním (Wirth [1946] 1964: 292). V případě bydlení Wirth sociologii považoval za jednu z prakticky zaměřených věd, která je vedle architektury, stavebnictví, ekonomie nebo práva schopna takové poznání poskytnout. Skrze úvahy, jak sociologie může uchopit problematiku bydlení, Wirth ([1946] 1964) v podstatě vymezil tři základní oblasti/témata pro specifickou subdisciplínu sociologie bydlení: bydlení jako hodnota; propojení bydlení a komunity; a nakonec bydlení a sociální politika. Prozkoumání toho, jaké významy a hodnoty se pojí v určité společnosti či sociální skupině s bydlením, považoval Wirth za ústřední sociologický problém. Fascinovaly jej otázky, jaké „jiné hodnoty jsou lidé ochotni obětovat, aby získali bydlení určité kvality“ (s. 294), proč jsou ochotni právě v případě bydlení akceptovat „zboží z druhé ruky“, jak se k bydlení staví různé skupiny a jak se dívají na možnost společného vlastnictví apod. Současně jej zajímal vztah mezi vzhledem, vybavením či uspořádáním bydlení a sociální příslušností, rodinným cyklem anebo vyznávanými hodnotami, například hodnotou připisovanou soukromí (Wirth [1946] 1964: 293–298). Důležitost druhé oblasti sociologie bydlení, tedy výzkum propojení bydlení a komunity, Wirth zdůvodňoval tím, že žádný dům nestojí osamocně, nýbrž je nutně „součástí susedství, komunity či metropole“ (Wirth [1946] 1964: 298). V důsledku toho je možné (či dokonce nutné) zkoumat problematiku bydlení ve vztahu k celkovému sociálně-prostorovému uspořádání města. Začínající suburbanizace a opouštění centra metropole pak byly pro Wirtha v době, kdy článek „Housing as a field of sociological

research“ vznikal, tedy v roce 1946, příklady problémů, jimž by se v této souvislosti sociologové určitě měli věnovat. Posledním tématem sociologie bydlení bylo politické řešení problematiky bydlení. Wirth považoval za fakt, že bydlení je otázkou celé společnosti. Společenské řešení této problematiky proto bylo podle Wirtha v moderní době nevyhnutelné. Pochopit, jak toto pole (výstavba, trh, zajišťování bydlení) vůbec funguje, pak bylo klíčové pro dobré rozhodování. Vlastními slovy píše:

S bydlením je spojeno množství specializovaných zájmů a specializovaných dovedností, nad kterými má jednotlivec malou nebo dokonce žádnou kontrolu. Bytový průmysl, pokud tedy vůbec můžeme mluvit o průmyslu, je velmi volně organizován a sociolog by se mohl s dobrým výsledkem zaměřit na charakter a způsob fungování této organizace.

(Wirth [1946] 1964: 300)

Jak uvidíme dále (kapitola *Neoweberianská větev sociologie města*), podobný přístup se skutečně v sociologii objevil. Rex a Moore (1967) i Raymond Pahl (1970) rozvinuli vlastní perspektivu i projekty výzkumu, které řešily tyto otázky.

Urbanismus jako způsob života – Wirthův klíčový příspěvek k teorii města

Ačkoli Wirthův příspěvek k urbánní sociologii je opravdu pestrý, jako nejdůležitější byla později rozpoznána ta jeho práce, která se věnovala teoretickému promyšlení konceptů města, městskosti a urbanizace. Text „Urbanism as a way of life“ vyšel v červenci 1938 v *The American Journal of Sociology*. Wirth se v něm pokusil formulovat základní premisy teorie města, která by překročila stín popisných prací humánní ekologie, a nabídnout pro ně obecný teoretický rámec. Chtěl zejména vysvětlit „městskost“ či městský způsob života jako výsledek konkrétních faktorů prostředí. Současně chtěl uchopit městský život jako nastavení sociálních vazeb a životní styl, které sice ve městě vznikají, ale dokážou je opustit a šířit se na venkov. „Městský způsob života“ tak nebylo možné omezit a očekávat jen v hranicích města jako fyzické/prostorové jednotky, a proto byl pro Wirtha zajímavý jako obecně charakteristický pro novou historickou

éru. Wirth se k těmto svým myšlenkám opakovaně vracel a přehodnocoval je, jako například v textu o dichotomii venkova a města, který však nestihl sám vydat a který byl zveřejněn až posmrtně ve sborníku jeho prací z roku 1956.

Článek „Urbanism as a way of life“ Wirth začíná základními konstatováními, podle kterých a) města a jejich růst představují znak modernizace, b) městský životní způsob – „myšlenky a praktiky, které nazýváme civilizací“ – se šíří mimo města a sjednocují svět a c) urbanizací probíhající v industrializovaných částech světa dochází „k hlubokým změnám v podstatě v každé fázi sociálního života“ (Wirth 1938: 1–2). Právě poznávání těchto změn a výsledného nového způsobu života bylo podle Wirtha úkolem sociologie. Města přitom chápal jako „specifické formy lidského sdružování“ (důraz SF), jako v prostoru usazené komunity (v širokém smyslu slova) s dobře popsatelnými charakteristikami. Městskost/urbanismus¹³ zase jako „zvláštní způsob lidského skupinového života“ (s. 4) a jako „komplex znaků typického městského způsobu života“ (s. 7), který se v případě – a na základě – těchto forem sdružování objevil. Wirthův článek poměrně pečlivě definuje jednotlivé koncepty (město, urbanizace a urbanismus) a pokouší se ujasnit základní tvrzení o tom, jaký je vlastně vztah mezi městem jako sídlem, městským způsobem života a do třetice obecnějším historickým vývojem, zejména industrializací a kapitalistickou ekonomikou, a Wirthovým pojetím moderní sociální změny. V zásadě říká, že město je sídlem se specifickými znaky (charakterizuje je vysoká hustota a velké množství sociálně heterogenních obyvatel), přičemž tyto znaky se promítají do dalších charakteristik života v tomto sídle. Tak podmiňují vznik onoho zmíněného městského způsobu života. Probíhající urbanizace znamená jednak, že počet městských sídel roste, a také, že městský způsob života se šíří i mimo města a začíná převládat. Město jako určitý typ sídla tak je činitelem, který spouští a ovlivňuje velkou sociální a civilizační změnu, jíž je vznik nového způsobu života a jeho šíření (urbanizace). Tato změna je změnou „sociálního řádu“ a „lidské povahy“ (s. 3) a řadí se vedle změn technologických a vedle industrializace a rozmachu kapitalistické ekonomiky. Šíření

13 Pojem urbanismus Wirth používá jako synonymum „městskosti“, což je význam odlišný od toho, který toto slovo nese v současné češtině, kde odkazuje k oboru spřízněnému jednak s architekturou, jednak s územním plánováním, který se zabývá projektováním městských sídel.

urbanismu jako nového způsobu života je tedy podle Wirtha samostatnou formou sociální změny, není podmnožinou anebo následkem, například, industrializace. Jak explicitně tvrdí, „je obzvláště důležité upozornit na nebezpečí záměny urbanismu s industrialismem a moderním kapitalismem“ (s. 7).

Při výkladu konceptů Wirth část myšlenek přebíral od jiných autorů chicagské školy, část formuloval nově. Pojem urbanizace v urbánní sociologii dodnes přetrvává tak, jak jej uvedl právě v tomto článku. Neoznačuje pouze stěhování se populace do měst a kvantitativní nárůst městských sídel. Jak píše, pojem urbanizace

odkazuje ke kumulativnímu zdůrazňování charakteristik typických pro způsob života, jenž je spojen s růstem měst, a konečně ke změnám směřujícím ke způsobu života chápanému jako městský, které jsou zjevné u lidí, kteří se dostali pod vliv města skrze sílu jeho institucí a osobností působících pomocí prostředků komunikace a dopravy, a to bez ohledu na to, kde se [ve městě nebo na venkově, pozn. aut.] nacházejí.

(Wirth 1938: 5)

Pro porozumění velké změně v „lidské povaze a sociálním řádu“ Wirth navrhoval zkoumat rozdíly mezi „venkovským a městským způsobem života“ (ibid.: 3). Venkov a město přitom chápal jako ideální typy. Nezpochybňoval totiž, že venkovské způsoby přetrvávají ve městech navzdory jednosměrné změně v podobě rozšiřování městského životního stylu, kterou se snažil zachytit a kterou *a priori* předpokládal. Zkoumání těch pořad existujících rozdílů však podle něj umožňovalo pochopit „základní modely lidského sdružování v současné civilizaci“ (Wirth 1938: 3), ve které začíná městský model hrát důležitější roli.

Samotná *teorie urbanismu jako způsobu života*, která představuje klíčové sdělení textu, k němuž jsou definice pojmů pouze nutným předpokladem, stojí na definici města jako „relativně velkého, hustého a stabilního sídla sociálně heterogenních jedinců“ (Wirth 1938: 8). Tato definice identifikuje základní znaky města jako typu sociální jednotky. Velikost populace, hustota zalidnění a heterogenita obyvatel určitého trvalého sídla jsou tři základní proměnné – znaky s proměnlivou hodnotou –, které je možné popsat u každého jednotlivého stabilního sídla. A podle Wirthovy teorie platí, že čím větší, hustěji obydlené a sociálně rozmanitější sídlo bude, tím pravděpodobnější

je, že se rozvinou znaky městského způsobu života. Zjistit, jaké tyto znaky jsou čili jaké „formy sociálního jednání a organizace se typicky objevují v relativně stabilních, kompaktních sídlech s velkým množstvím sociálně heterogenních jednotlivců“, je pak hlavním úkolem sociologů města (Wirth 1938: 9). Wirth postupně rozebírá efekt jednotlivých faktorů – jako je hustota zalidnění, velikost populace a heterogenita – na způsob života. Některá tvrzení formuluje na základě dosavadních empirických poznatků, část jako hypotézy, které ještě musejí být ověřeny výzkumem (*viz* Wirth 1938: 8). *Velikost populace* tak spojuje s rostoucí pestrostí, případně „potenciálem k diferenciaci“ a k odlišnosti jednotlivců ve smyslu „osobnostních charakteristik, povolání, kulturního života či idejí“ (Wirth 1938: 11). Rozmanitost samotná pak podle Wirtha, který se zde explicitně opírá o Simmela a Webera a jejich práce o městě, vede k prostorové segregaci odlišných skupin a současně k oslabování blízkých vazeb jak rodinných, tak sousedských, a jejich nahrazování formálními vztahy, případně soutěží (Wirth 1938: 11). Také vede k proměně sociální interakce (např. blázeovaný postoj, s. 12) či novému vztahování se k normám skupiny (možnost vzniku anomie, s. 13). Velký počet obyvatel městského sídla také vede k intenzivní dělbě práce, k rostoucí specializaci a ústřední roli trhu, ale i k novým formám rozhodování o společných věcech, kde jedinec má pouze jeden hlas mezi mnohými, a to hlas, jež deleguje jiným, aby jej reprezentovali (Wirth 1938: 13–14). *Hustota* pak podle Wirtha efekt velikosti populace na specializaci a diferenciaci dále posiluje, jinak by město jako omezený prostor nápor počtu obyvatel nezvládlo. Podtrhuje také formalizaci vztahů a odlišování obyvatel podle jejich společenských rolí a pozic, zvýrazňuje kontrasty mezi sociálními skupinami, které vedle sebe koexistují, a také nutně zvyšuje toleranci i soutěživost (Wirth 1938: 14–16). *Heterogenita* je znak, který neodkazuje pouze k pestrosti individuí a skupin ve městě. Vztahuje se také k rozrůzněnosti sociálních příslušností jedince, včetně pozice v sociální hierarchii, a k jejich nestabilitě (Wirth 1938: 16). Vysoká mobilita a spojení s variétou sociálních skupin, které jednotlivci připisují různé role, pak znejistují sociální status a vedou „k přijetí nestability a nejistoty ve světě jako normy. Tento fakt pomáhá vysvětlit také komplikovanost a kosmopolitismus městského obyvatele. Žádná skupina nezískává jeho úplnou loajalitu“ (Wirth 1938: 16). Druhou stranou kosmopolitní svobody je pak odtrženost a vykořeněnost. Stejně tak je druhou stranou individualismu, inovativnosti a důrazu na jedinečnost,

kteřá je charakteristická pro městskou osobnost, sklon městského člověka podléhat tlaku ke stejnosti, jímž město působí také. Tento tlak Wirth přisuzuje působení trhu a peněžní ekonomiky. A ačkoli přímo neodkazuje na Simmelovy práce o městě a o módě, zdá se, že právě od něj čerpá základní inspiraci pro svá tvrzení o dichotomii mezi individualismem a jedinečností a masovostí na druhé straně. Fungování průmyslového kapitalismu, trhu a finanční ekonomiky podle Wirtha (Wirth 1938: 17–18) totiž znamená *nutnost* využívat neosobní trh a peníze, které sjednocují a vyrovnávají hodnoty věcí, služeb a práce, jejichž jedinečnost tak přestává být viditelná. Standardizace a masovost je tak typická jak pro sféru práce, pro spotřebu, vzdělávání a kulturu a nakonec i pro politický život.

Tři základní charakteristiky města se tak navzájem ve svých efektech posilují a podle Wirtha stojí v pozadí typicky městských forem interakce, komunikace, navazování vztahů, ale i individuálních biografí. Rozmanitost konkrétních měst, jejich rozdílné typy či odlišnosti v určitých charakteristikách, jsou pak podle teorie urbanismu vysvětlitelné právě sledováním toho, jak se mění či odlišují hodnoty u těchto tří proměnných – velikosti, hustoty a heterogenity populace sídla (Wirth 1938: 18). Wirth (1938: 18–19) nakonec naznačuje tři možné způsoby, jak se sociologové mohou empiricky pustit do zkoumání urbanismu jako způsobu života. Jednak se mohou zaměřit na poznávání „fyzické struktury“, přičemž podstatné je prozkoumání charakteristik populace a technologického a ekonomického řádu (Wirth 1938: 18). Tento přístup Wirth spojuje s klasickými ekologickými studiemi, kde zjišťování sociodemografických ukazatelů a vzorců chování vede k porozumění městu jako odlišnému od venkova. Druhý přístup vycházející z jeho teorie sociologie navádí k chápání města jako „systému sociální organizace“ s „charakteristickou sociální strukturou, řadou sociálních institucí a typickým vzorcem sociálních vztahů“ (Wirth 1938: 19). Nabádá je, aby se soustředili na podoby dělby práce a ekonomického života, ale i na nové podoby domácností a vztahů, které navazují jednotlivci se svým sociálním okolím. Formy sdružování – například v dobrovolných spolcích, které sloužily k formalizovanému a společnému uspokojování sdílených zájmů jednotlivců – pak pro Wirtha představovaly zvláště zajímavý předmět studia. Konečně třetí pohled na město zdůrazňoval jeho charakter jako místa pro „postoje a ideje a konstelaci osobností podílejících se na specifických formách kolektivního jednání a podléhajících zvláštním mechanismům sociální kontroly“ (Wirth 1938:

19), například i zmíněné vytváření a organizace zájmových skupin, které nebyly vázané na konkrétní prostředí či teritorium. Sousedské vztahy tak nehrály takovou roli jako například vztahy vybudované na základě sdílení myšlenek či sociálních podobností. Naznačené cesty zkoumání a nápady na další studium města nejsou tak nepodobné tomu, co jako možnosti pro humánní ekologii představil Robert Ezra Park v článku z roku 1915. Wirth tedy rozvíjel, místy zjednodušoval a rozhodně systematizoval to, co naznačovali jeho předchůdci.

Ani takto zjednodušená a upřesněná však Wirthova teorie urbanismu nebyla pochopena a převedena do výzkumu tak, jak si představoval. Podobně Wirth vnímal i (ne)přijetí dalšími autory jeho způsobu vztahování města k venkovu jako ke svému „druhému“. Jak opakovaně upozorňoval, město a venkov začaly být ve výzkumech vnímány jako diametrálně odlišné a zkoumání pak bylo převedeno na analýzu a mapování sociodemografických charakteristik jednoho nebo druhého typu sídla. Tím podle něj vznikal dojem, že komparace mezi městem a venkovem může být redukována na srovnání číselných údajů o populaci (Wirth [1956] 1964: 223–224). Sociologie města a sociologie venkova se podle něj nikdy neměly rozdělit na dvě zdánlivě odlišné subdisciplíny sociologie (s. 221), protože jejich cíl byl stejný. S odkazem na článek z roku 1938 pak opakuje:

To, co chceme vědět, není ani tak to, jak se liší sídlo s 2500 obyvateli od sídla s 2499 obyvateli, dokonce ani to, jak se jeden typ lidského sídla liší od jiného, ale spíše to, jak jeden způsob lidského sdružování se, které může být těsně propojeno s určitým typem lidského sídla, *podmiňuje chování a problémy.*

(Wirth [1956] 1964: 224).

„Způsob života“ a „stav mysli“ a jejich podmíněnost typem sídla jsou tedy tím, co mají sociologové – jak města, tak venkova – poznávat. Zde, podobně jako v dalších textech, jež Wirth napsal, je zřejmá inspirace, kterou mu poskytlo studium starších autorů, zejména Georga Simmela nebo Ferdinanda Tönniese, se kterými ostatně obeznamoval americké odborné publikum (*viz* např. článek o sociologii Ferdinanda Tönniese z roku 1926). Wirthova práce tak šikovně propojovala existující empirické studie produkované chicagskou sociologickou školou a jejími studenty s teoretickým přístupem, který naznačoval již Park, ostatně také inspirován evropskou sociologií z 19. a ze začátku 20. století, zejména Simmelem, Durkheimem

a Weberem. Wirth jej dopracovával do systematické podoby. Tím, ačkoli později kritizován, skutečně umožnil vnímat pestré empirické práce s různými tématy nejen jako výsledky aplikace perspektivy humánní ekologie, ale také jako práce, které přispívaly k jednomu cíli. Tímto cílem bylo porozumění vztahu mezi sociálním životem a prostorem.

Chicagská škola sociologie města ve zpětném pohledu

Zpětné charakteristiky chicagské školy urbánní sociologie psané ve druhé polovině 20. století anebo v současnosti reflektují její odlišné fáze a proměny, kterými prošla od svých počátků až do sedmdesátých let. Také se pokouší najít nejdůležitější rysy a odkazy této školy, případně vyzdvihnout základní principy, na které současná sociologie města navazuje. Podle Burgesse a Boguea (1967) v době předválečného rozmachu výzkumu na Chicagské univerzitě převládal v sociologii města přístup humánní ekologie a často se tento teoretický přístup s označením „chicagská škola“ přímo ztotožňoval. Toto období Burgess a Bogue označili jako „program *Město jako sociologické laboratorium*“ (Burgess, Bogue 1967: 5). V jeho průběhu se ve výzkumu postupně vedle analýzy statistických dat a zkoumání a prezentace výsledků pomocí grafického zobrazování začaly používat další metody zkoumání, včetně analýzy osobních materiálů anebo životních příběhů (Burgess, Bogue 1967: 9). Velmi důležitou se také stala etnografická práce.

Právě rozvoj etnografie města pak představuje často zmiňovaný přínos chicagské školy, a to dokonce nejen v rámci sociologie města, ale v rámci sociologie obecně (*viz* např. Chapoulie 2004: 159). Tento výzkum sice často vycházel z podnětů, které nabízela ekologická teorie, ovšem přístup autorů a autorek a výsledky práce se na tuto perspektivu neomezovaly. To, co dominovalo, bylo tříbení metody a výzkum v přímém a těsném kontaktu s prostředím, které poznával. Ve vzpomínkách na školu, které formulovali představitelé a představitelky různých generací studentů a akademiků, kteří v Chicagu působili, je ústřední právě propojení výuky s prací „v terénu“ (Jaynes et al. 2009). Jak dále sdělují, velkou roli hrálo také zaměření na aktuální problémy a reálný život ve městě jako předmět studia.

Výuka metod zkoumání v Chicagu probíhala formou praxe. Studenti absolvovali vlastní výzkum, který byl spolu s učiteli a kolegy předmětem diskuse a případně byl jimi korigován, ale současně byl ponechán vlastnímu chodu. Důvodem bylo jednak mínění učitelů, že většina studentů sociologie by si stejně do zkoumání nedala mluvit, a jednak názor členů katedry, kteří byli přesvědčeni, že chybami se student nejlépe učí a také že je nejlepší, pokud si téma a otázky svého výzkumu volí sám/sama (*viz* zejména Suttles in Jaynes et al. 2009: 387; Gans in Jaynes et al. 2009: 381). Vedení studentů, které jim pouze nabízelo pomoc a současně tolerovalo vlastní volbu tématu, ladilo s nadšením, které popisují bývalí studenti jako naprosto samozřejmou součást studia. Zapojení do dění na univerzitě, řešení palčivých politických otázek, poměrně osobní přístup k výzkumu a těsné propojení zkoumání s místem, kde se odehrávalo (Chicago bylo jedním z nejlépe prozkoumaných měst v USA a snad i na světě [Eyles a Smith 1978: 54]), propojovalo život univerzity s životem města. Mnozí studenti navíc zkoumali vlastní prostředí – například komunity imigrantů, jejichž členy sami byli (*viz* Jaynes et al. 2009). Množství prací, které vznikly jako práce diplomové a dizertační, je ohromné. Některé z nich je možné najít ve sbornících vydaných později jako knihy, které dokládají význam školy (např. Burgess, Bogue 1967). S ohledem na to, jak bývalí studenti vnímali školu jako silně propojenou s děním ve městě a orientovanou na poznávání aktuálních problémů, je zajímavé číst současné kritiky, které škole vytýkají naopak její uzavřenost před žitým světem města. Daphne Spain (2011) staví vedle sebe Chicagskou univerzitu a její práce a výsledky zkoumání a aktivit Hull House, centra, které se zaměřovalo na prosazování reformy bydlení a zlepšování pracovních podmínek dělníků. Spain tvrdí, že ačkoli tato dvě pracoviště měla společný předmět zájmu, přistupovala k němu velmi odlišně. Sociologové na univerzitě podle ní popisovali svět s „odstupem analytika, který se pokaždé může vrátit na univerzitu a přemýšlet nad svými zjištěními“ (Spain 2011: 60), zatímco pracovníci a pracovnice Hull House se snažili měnit podmínky, které viděli a ve kterých každodenně žili. Lišili se tak v přístupu, v prioritách i v prestiži, kterou jejich práce získávala. Postupně se čím dál tím více jejich práce rozcházela, a to i přes to, že ke spolupráci mohli mít podle autorky důvody i nástroje (Spain 2011: 60–1).

Hlavní body kritiky chicagské školy a humánní ekologie

Kritiky chicagské školy sociologie města anebo specificky perspektivy humánní ekologie se ovšem objevovaly už v poválečném období a nejvíc jich bylo publikováno v padesátých a šedesátých letech 20. století. Spíše než způsobu práce se však týkaly základních premis či výsledných teoretických tvrzení, které se v případě chicagské školy promítaly do výzkumu a způsobu uvažování o městě (jako např. teorie urbanismu Louise Wirtha). Ekologická perspektiva v teorii města v podobě, jak ji představuje například McKenzie (1925, *viz* výše), příliš dlouho nepřetrvala. Jako konceptuální rámec, způsob uvažování o principech rozvoje a fungování města a jako inspirace však měla velký vliv ve Spojených státech i za hranicemi, včetně Francie v díle Chombarta de Lauwe (*viz* Stébé, Marchal 2010: 84–87) a také střední Evropy a Československa (*viz* Musil 1968 a pro přehled Musil 2003). Dlouho sloužila také jako základ pro formulaci dalších teorií nebo perspektiv ve zkoumání města. Díky ní se mimo jiné ustavila tradice empirického výzkumu vztahů mezi prostorem a sociodemografickými ukazateli či fungováním komunity, která je dodnes patrná například v sociální geografii ve střední Evropě, ačkoli k samotné teorii neodkazuje. Příkladem jsou i práce pražské albertovské školy od předválečného období (*viz* např. odkazy v Ouředníček et al. 2009; Musil 1968). Kritiky v polovině 20. století částečně přicházely z prostředí mimo Chicago, z jiných měst, kde se výzkumníci pokoušeli perspektivu ne zcela úspěšně aplikovat, a částečně byly formulovány na základě promyšlených teoretických tezí, které autoři chicagské školy nabízeli.

Jejich formulace měla nakonec významný dopad na podobu samotné ekologické perspektivy, na její reformulaci ve druhé polovině 20. století a příklon k funkcionalismu (Flanagan 1993: 56–58). Na druhou stranu, kritika dosavadní urbání teorie, tedy zejména chicagské školy v její jak předválečné, tak poválečné podobě, vedla na konci šedesátých a v sedmdesátých letech další autory k rozvíjení konkurenčních interpretací i teorií. Ty se objevovaly zejména v rámci takzvané *Nové urbání sociologie* (*viz* Gold 2002; Zukin 1980), specificky v marxistické teorii prostoru, či obecně v rámci perspektivy, kterou zpětně autoři označují jako strukturalistickou (např. Flanagan 1993; 2011) anebo jako kritickou urbání teorii. Nový pohled na urbání sociologii a obecně na zkoumání a teorii města jako objektu studia nabídl v roce 1968 ve svém textu *Y a-t-il*

une sociologie urbaine? (*Existuje sociologie města?*, anglicky vyšel v roce 1976) Manuel Castells, který radikálně zpochybnil Wirthovu teorii města. Tento text původně spíše než nový pohled na studium města oznamoval, že tato disciplína je v krizi – pokud tedy byl její projekt vůbec kdy smysluplný. Současně však nabízel i způsob, jak jinak chápat jevy, které sociologové města pozorovali, ale podle Castellse zcela nesprávně interpretovali. Jak je vyloženo níže, Castells se pak stal jednou z hlavních postav nového přístupu ke zkoumání témat, jimž se věnovaly geografie, sociologie a další disciplíny, které se vzájemně potkávaly při poznávání vztahu mezi prostorem a ekonomickými, politickými a sociálními procesy. V tomto pohledu dominoval přístup politické ekonomie, inspirace marxistickou sociální teorií (ale i Weberovou sociologií) a nakonec kritické analýzy globalizace a nerovností v celosvětovém měřítku či propojenosti globálních vlivů a lokálních procesů a zkušeností. Tato perspektiva – ačkoli také kritizována zejména od osmdesátých let – se do velké míry udržuje jako jedno z hlavních paradigmat studií města dodnes.

Pochybnosti o ekologické teorii a teorii urbanismu – chicagská škola a její nedokonalé vysvětlování sociálního jednání

Brzy v poválečném období mířily pochybnosti ohledně humánní ekologie zejména na několik slabých bodů, které v roce 1959 částečně shrnul a částečně sám formuloval Gideon Sjoberg. Byly mezi nimi jednak nepřesvědčivé propojení ekologické teorie s výzkumem a výkladem *sociální aktivity* anebo, jinak řečeno, nepřesvědčivá vysvětlení toho, nakolik jsou sociální jednání a sociální vztahy *podmiňovány* ekologickými vzorci města (Sjoberg 1959). Jak ukazují i další autoři (Herbert Gans, Walter Firey, Claude S. Fischer), empirické výzkumy ekologickou teorii dokonce často zpochybňovaly. Druhým bodem výtek podle Sjoberga (1959) byla nedostatečná pozornost věnovaná kulturním hodnotám a významům při interpretaci vztahu jednání a prostředí. Třetím pak ignorace vlivu obecnějších historických podmínek a událostí a soustředění se pouze na ekologické principy fungování města při vysvětlování jeho podoby. Nakonec, jako čtvrtý bod, Sjoberg (1959) zmiňuje neschopnost humánních ekologů pracovat komparativně a reflektovat odlišnosti v odpovědích, které na stejné otázky vyplývající z ekologické teorie dostávají

výzkumníci v různých kulturních prostředích. Kritizuje tedy, že chicagští sociologové nevěnovali dostatečnou pozornost skutečnosti, že popisy vzorců rozvoje a fungování města, které nabídli na základě výzkumu v Chicagu (např. Burgessův model koncentrických zón), nejspíš nemají univerzální platnost. Právě absence komparativní perspektivy podle Sjoberga (1959) chicagskou školu poškozovala nejvíce. Komparativní výzkum podle něj totiž umožňoval předejít tomu, že by autoři přehlédli význam kultury a také historických vlivů.

Sjobergova (1959) kritika, ač formulovaná v jednotlivých okruzích či bodech, se dotýká hlavně zacházení s městem jako s „nezávislou proměnnou“ (*viz* i Castells 1968: 75), tedy vysvětlování sociálního jednání a sociálních vztahů jako výsledku působení města coby specifického prostředí. Toto teoretické uchopení města a „urbánnosti“ zavedli do teorie, jež charakterizuje chicagskou školu, její první autoři, ale přehlednou podobu mu dal až Louis Wirth (*viz* kapitola *Chicagská sociologie města v podání Louise Wirtha*). Přístup, který nepochybně zahrnoval inspirace čerpané například z práce Georga Simmela, byl na jednu stranu vítaným podnětem, na druhou stranu mnohé odborníky iritoval. Podle Sjoberga (1959: 343–344) Wirth i další autoři, jako byl Burgess nebo Zorbaugh, ve svých poměrně radikálních tvrzeních o vlivu hustoty, různorodosti a velikosti populace měst na stoupající dezorganizaci sociálních vztahů či sekularizaci nebrali v potaz, v jakém období a jaké město vlastně zkoumají. Tedy že popisují město, které ve dvacátých a třicátých letech rostlo nebývale rychle a nakonec bylo, podobně jako další velkoměsta, stíženo ekonomickou krizí (Sjoberg 1959: 334). Analýza dat pro Chicago z jiného, pozdějšího období, případně pohled na jiná města, podle této kritiky nepotvrzovaly Wirthovu teorii města, ani nekopírovaly pozorování z raných empirických studií chicagské školy. Předpoklady o tom, jak město působí na sociální vazby svých obyvatel, navíc později dále zpochybňovali další autoři. Jedním z nich byl Herbert J. Gans, jehož studie předměstí nebo městských slumů (1962; 1967) přinášely výsledky, které teorii neodpovídaly. Sjoberg na konci padesátých let proto vytýkal škole, že se rozhodla nevidět město také jako *závislou proměnnou* a sledovat, v jakém smyslu je město ovlivňováno „sociokulturním systémem, jehož je součástí“ (Sjoberg 1959: 345).

Autoři podle Sjoberga navíc přehlíželi také roli kulturních hodnot a toho, že město je pro jeho obyvatele neustále významnějším prostředím, jehož hodnota rozhodně není pouze ekonomická.

Intepretace a způsoby užívání prostoru, a zároveň prostor města samotný, se mění v průběhu času, někdy cyklicky, jindy v procesu vývoje. Náboženské svátky a významy spojované s místy mění jejich užívání dočasně anebo na delší dobu (Sjoberg [1959: 345] uvádí ramadán jako příklad specifického období, které mění fungování města), stejně jako je mění sociální nepokoje, protesty nebo jen rytmus dne a noci. Ekologická perspektiva ovšem podle Sjoberga tento aspekt městského života do svého vysvětlování nedokázala zahrnout. Přitom ale zvyky, normy a hodnoty vyznávané v určitém kulturním prostředí mohou, jak podle něj dokázali různí autoři, dokonce mít vliv i na rostoucí či klesající hustotu obyvatel. Jak tvrdil:

Hodnoty mohou také ovlivnit velikost města, heterogenitu a hustotu – klíčové charakteristiky ve většině definic města, a ty samé rysy, které Wirth považoval za ústřední pro vymezení města. V tomto smyslu je nedávno publikovaný článek Williama Whyta velmi provokativní. Podle Whytova argumentu se kulturní hodnoty jeví jako odpovědné za to, že někteří lidé se rozhodnou pro návrat k bydlení v centrech amerických měst poté, co určitý čas bydleli na předměstí. Jedná se o vzorec jednání, který ovlivňuje velikost a hustotu ve městech.

(Sjoberg 1959: 345)

Ekologická perspektiva měla podle Sjoberga obecně tendence k reduktivnímu náhledu na problematiku města. Směřovala k povrchnímu vysvětlování sociálního jednání a spíše se zaměřovala na ne-sociální aspekty fungování města. „Přirozená oblast“ anebo „neosobní soutěž“ probíhající mezi skupinami obyvatel připodobňovanými k rostlinným druhům byly podle něj pojmy, které odkazovaly k vnímání města na jeho „subsociální rovině“ (Sjoberg 1959: 340). Principy vzniku, života a rozvoje města byly zase vykládány bez odkazu a bez ohledu na sociální jednání a interakce obyvatel a uživatelů, anebo na – podle autora klíčové – prvky kultury, technologický rozvoj anebo organizaci moci. To samo o sobě nepředstavovalo problém, nakonec mnozí autoři včetně Sjoberga uznávali, že tento přístup skutečně může přinášet nové objevy. Ovšem tato perspektiva, kterou označuje jako biotickou, se jevila jako neudržitelná ve chvíli, kdy byla ověřována v různých prostředích: „Pokud by tato teorie byla platná, různá městská centra na světě by měla vykazovat podstatné podobnosti (a rozdíly) nezávisle na kulturních hodnotách,

mocenské struktury a technologii. A toto zastánci biotické perspektivy neprokázali.“ (Sjoberg 1959: 340).

Sjobergovo obšírné hodnocení školy je do velké míry přehledem jiných prací, které se ke škole a ekologické teorii stavěly kriticky. Konkrétní body proto najdeme rozpracované také u dalších autorů, na které sám odkazuje, ale i u těch, kteří své práce psali až později. Alespoň za krátkou zmínku stojí argumenty Waltera Fireyho, Herberta Ganse a Manuela Castellse, výzkumníků a teoretiků, jejichž práce dnes již také představují (ač pozdější) klasiku sociologie města. Vedle nabídnutí pochybností o převládající perspektivě v teorii města té doby totiž spoluotevíraly dveře pro nové přístupy, které se rozvinuly později – ať už jimi byla neomarxistická větev (Zukin 1980) v případě Castellsova textu, anebo počátek zájmu o kulturu v sociologii města v případě práce Waltera Fireyho (srov. Lin, Mele 2005: 89–90 a 279), který se později projevil v „kulturním obratu“ v sociologii města (Lin, Mele 2005: 280).

Walter Firey v roce 1945 publikoval v *Americké sociologické revue* článek „Sentiment and Symbolism as Ecological Variables“. V roce 2005 byl text zařazen do čítanky sociologie města sestavené Janem Linem a Christopherem Melem. Editoři tento text představují jako příklad důležité „sociokulturní kritiky humánní ekologie“ (Lin, Mele 2005: 89), která jí vytýkala zejména přeceňování ekonomické soutěže jako určující podobu a rozvoj města a využití území. Firey totiž podle nich upozorňoval na to, že hodnota místa a jednání, které se k místu vztahuje, jsou ovlivněny také kulturními významy. Firey (1945) se vůči ekologickému přístupu vymezoval zejména kvůli jeho předpokladu, že aktivity se rozmisťují v prostoru výlučně podle ekonomických principů, které jsou jaksi „přirozené“. Podle tohoto předpokladu má každá sociální aktivita tendenci umístit se v prostoru, který je nejlépe vyhovující a snižuje ekonomické náklady například na přesuny. Firey současně kritizoval předpoklad, podle kterého soutěž vznikající v důsledku toho, že různá místa jsou různě výhodná, vede postupně k tomu, že méně prosperující a výnosné aktivity budou na méně atraktivních pozemcích a naopak. Struktura města s ohledem na aktivity i komunity v něm žijící pak má být výsledkem této soutěže a v podstatě má představovat to nejvýhodnější uspořádání aktivit a skupin. Firey (1945) ale tvrdil, že „striktně ekonomická analýza“ (s. 140) nedokáže vysvětlit některé ekologické procesy, které byly pozorovány při výzkumech. Navrhoval proto pozměnit výchozí premisy ekologické teorie. Jednak měl

být prostor chápán jako schopný nabývat kvality „symbolu určitých kulturních hodnot, jež jsou spojeny s konkrétní oblastí“ (Firey 1945: 140). Jednak navrhoval, aby zkoumání toho, jak jsou aktivity a skupiny rozmístěny v prostoru, počítalo s tím, že do procesu rozmisťování nevstupují pouze ekonomické ohledy, ale také pocity (sentiments) – (Firey 1945: 140).

Svá tvrzení v článku z roku 1945 podepřel několika různými příklady z Bostonu. Na případu čtvrti Beacon Hill ukazoval stabilitu v čase, kterou tato oblast vykazovala hned v několika ohledech. Setrvalý byl jednak socioekonomický status obyvatel, ale dokonce i konkrétní rodiny měly tendenci zůstat ve čtvrti po několik generací. Dlouhodobě se neměnily typy zástavby a způsoby využití území (např. komerční využití ploch bylo překvapivě nízké). Toto tlhnutí k zachování podoby čtvrti podle Fireyho vysvětlovaly výpovědi obyvatel, kteří čtvrt vnímali jako „symbol pro mnoho sentimentálních asociací“. Byla zde například asociace s dávnou dobou a jejím „šarmem“ (s. 141), přičemž tyto obrazy čtvrti byly podle Fireyho posilovány i literaturou. Jak tvrdil: „Mnoho pocitů – estetických, historických a rodinných – získalo prostorové vyjádření v Beacon Hill. Efekt těchto pocitů na lokační procesy¹⁴ byl zřejmý a nabýval tří forem: retence, přitažlivosti a rezistence.“ (Firey 1945: 141). První efekt Firey ukazoval na tendenci k rezidenční stabilitě, a to navzdory dočasnému úpadku čtvrti, kterému zcela podlehly okolní oblasti. Druhý efekt působení pocitů vztahených ke čtvrti se odrážel ve specifické atraktivitě čtvrti pro nové obyvatele. A konečně, úspěšná snaha obyvatel o zachování charakteru čtvrti navzdory tomu, že stávající typ využití území byl ekonomicky nevýhodný a že se tím připravovali o možnost navýšit hodnotu vlastních nemovitostí, podle Fireyho dokládala jejich schopnost bránit čtvrt (rezistence) – (Firey 1945: 141-144). Firey své postřehy o Beacon Hill shrnul následovně:

Po dobu jednoho a půl století působily v Beacon Hill lokační procesy, které se do velké míry vymykají ekonomické analýze. S trendy k zachování, atraktivitě nebo rezistenci čtvrti, které jsme mohli pozorovat, zjevně koreluje symbolická hodnota čtvrti, ne prostorová omezení nebo ekonomické náklady, které zde existují. To, že se některé rodiny rozhodly žít v Beacon Hill raději než v jiných částech města, které jsou stejně prostorově

¹⁴ Firey tímto spojením označoval procesy umisťování sociálních aktivit v prostoru.

dostupné, a dokonce nabízejí lepší podmínky bydlení, vysvětluje dynamická síla pocitů, které se vztahují k prostoru, spíše než zvažování příjmů.

(Firey 1945: 144).

Další příklady neekonomického zacházení s pozemky a jednání, které není možné vysvětlit v termínech ekologické perspektivy, pak Firey nacházel v případech bostonských hřbitovů či historické návsi. Ty také odolávaly ekonomickým tlakům, jež v podstatě vyžadovaly jejich konverzi na místa s lukrativnějším využitím, protože obyvatelé města je bránili kvůli jejich symbolické a sentimentální hodnotě. Stejně tak v rovině individuálního rozhodování Firey ukazoval, že sociální aktéři nejednají pouze s ohledem na ekonomický zisk. Individuální prostorové mobility (stěhování v rámci města do lepších čtvrtí) podle něj neřídí ekonomické principy. Naopak, zvyky a hodnoty vyznávané komunitou, již byl jednotlivec či rodina součástí, podle Fireyho umožňovaly pochopit, proč přetrvávají například etnické čtvrti a proč v nich jejich obyvatelé setrvávají po celé generace, a to navzdory měnícímu se sociálnímu statusu anebo ekonomické nevýhodnosti tohoto rozhodnutí.

Walter Firey ve své kritice nepolemizoval s konkrétními tvrzeními humánních ekologů. Spíše upozorňoval na předpoklady, které v perspektivě dominovaly a které podle něj bránily pochopení fenoménů, na něž zase upozorňoval empirický výzkum. Navrhoval proto zavedení „odlišného řádu konceptů, které by reagovaly na to, že adaptace na prostor má hodnotící a významotvorný aspekt“ (Firey 1945: 148). Právě tyto stránky vztahu mezi prostorem a sociální aktivitou totiž ekonomický pohled podle něj nedokázal postřehnout. Herbert Gans, jako další významný kritik, se zaměřoval na jinou část teorií města, které nabízel chicagská škola. Zpochybňoval zejména teorii urbanismu a působení města na mezilidské vztahy a vazby. Jedna z jeho zásadních výtek mířila přímo na koncepci, již nabídl Louis Wirth. Gansova kritika je natolik zásadní, že navrhuje odmítnutí definice města tak, jak ji používali autoři chicagské školy. Ostatně, jak uvidíme níže, podobně se k ní stavěl i Manuel Castells, a to ve stejném období, tedy na konci šedesátých let 20. století.

V roce 1968 vyšla v nakladatelství Pergamon Press kniha sestavená Raymondem Pahlmem, v níž byla zařazená také kapitola *Urbanism and suburbanism as ways of life* Herberta Gansa. Gans v ní mimo jiné zpochybňoval platnost Wirthovy teorie urbanismu založené na

vysvětlování způsobu života jako odvozeného od charakteristik prostředí. Jeho kritika vycházela z výzkumu v různých částech měst a v suburbii. Právě zjištění vyplývající ze srovnání vnitřního města (centra a průmyslové části s dělnickým bydlením), nových městských částí (nová rezidenční výstavba středních vrstev na okrajích měst) a nakonec předměstí, podle něj ukazovala na to, že Wirthova teorie je problematická. Gans shrnul Wirthovu teorii zejména do tvrzení, podle kterého městské prostředí neumožňovalo udržení primárních vazeb, které dominovaly v rurální společnosti, a proto docházelo k jejich nahrazení sekundárními neosobními vazbami. Městského člověka navíc v Gansově čtení Wirtha šlo charakterizovat jako „anonymního, izolovaného, sekulárního, relativistického, racionálního a blazeovaného“ (Gans 1968: 96). Gansovy výzkumy ovšem ukazovaly, že podobné vztahy a charakteristiky je možné vidět pouze ve vnitřních městech. V případě nových rezidenčních čtvrtí naopak nacházel vztahy, jejichž charakter označoval jako „kvaziprimární“. Podobný typ vazeb pak typicky sdíleli obyvatelé suburbii. Samotný život ve městě jako v prostředí typickém hustotou, heterogenitou a velikostí populace tedy podle Gans nevedl k specifickému způsobu života. Pokud by tomu tak bylo, rozdíl mezi městem (jako celkem) a předměstím by byly výrazné. A naopak, neměly by existovat rozdíly mezi vnitřními a vnějšími částmi měst. Ani jedno však jeho výzkumy neprokazovaly.

Gans se ve své argumentaci přiklání k názoru, že specifika života ve vnitřním městě, které pozoroval Wirth a do jisté míry potvrzoval i Gans, byla spojena méně s prostředím města a více s charakteristikami populace, která centra měst obývala. Rozlišil pět typů obyvatel vnitřního města – kosmopolity, nesezdané či bezdětné, obyvatele etnických čtvrtí, deprivované a „chycené“ – neboli sestupně mobilní (Gans 1968: 99). Populace obývajících vnitřní města tady navíc často zůstávala – pokud mohla – pouze dočasně. To souviselo s životním cyklem nebo s dočasně nepříznivou ekonomickou situací apod. Obecně tedy podle Gans to, co mělo podíl na typickém způsobu života a vazbách mezi obyvateli v těchto částech města, spíše vycházelo z toho, kdo vnitřní město obýval a jak dlouho. A ani samotná hustota/heterogenita/velikost populace nebyla podle něj odpovědná za vazby, které sledoval i Wirth. Alespoň ne tak, jak za ně byla odpovědná nestabilita populace (Gans 1968: 102–103). Gans nakonec dospěl k podobnému tvrzení, jaké najdeme u Sjoberga (1959) či u Fireyho (1945), tedy že ekologická teorie a její koncepty

„nepostačují na vysvětlení sociálních fenoménů, protože tyto fenomény nemohou být vysvětleny pouze jako následky ekologických procesů“ (Gans 1968: 110). Co je naopak podle něj podstatné, jsou volby, které lidé činí, a souvislost těchto voleb s různými sociálními charakteristikami anebo stadiem životního cyklu (Gans 1968: 116).

Je vůbec možná sociologie města?

Další kritiky namířené zejména na teoretický rámec, jež navrhl Louis Wirth, přicházely od autorů jako Claude S. Fischer ([1976] 2005), který upozorňoval na vznik subkultur jako efekt života ve městě, anebo Raymond Pahl (1968, podle Saunders 2007 [1981]: 105–6). Místy v nich však byla Wirthova teorie redukována na tvrzení, podle kterých městské prostředí mělo dopad na psychologické procesy a osobnost obyvatele města (*viz* např. Fischer [1976] 2005). A když Firey (1945) ve své kritice teorie urbanismu upozorňuje, nakolik mají zvyky imigrantů vliv na jejich volby ohledně prostoru a místa bydlení ve městě, nezohledňuje, že přesně na to samé upozorňoval Wirth v práci o ghettu (1928). Další slabiny – stejně jako silné stránky – interpretace Wirtha podle jeho kritiků přehledně představil Peter Saunders (2007 [1981]: 99–109). Některé postřehy Wirthových kritiků však zůstaly přehlédnuty i Saundersem (2007 [1981]) a Flanaganem (1993). Gans či Sjoberg totiž uváděli ještě další důvody, proč byla teorie urbanismu nepřesvědčivá. Herbert Gans (1968) váhal nad nadčasovostí a všeobecnou platností Wirthovy teorie urbanismu a podobně jako Sjoberg (1959) zdůrazňoval, že vycházela z určitého historického kontextu, který ovšem nereflektovala. Zkoumání Chicaga v době ekonomické krize a mohutného růstu podle něj mohlo posílit interpretaci působení městského prostředí jako odcizujícího a měnícího sociální vztahy a jednání, ačkoli skutečná příčina byla jinde. Gans (1968) také tvrdil, že Louis Wirth spíše než typy sídel mezi sebou srovnával město a venkovskou společnost (tedy společnost historickou), tudíž jeho tvrzení o vlivu prostředí na způsob života nejsou přesvědčivá. Tyto poznámky ohledně vlivu historických událostí a strukturálních podmínek v dané době na život městských obyvatel, ačkoli okrajové, jsou však velmi podstatné. Zajímavou a poměrně ostrou kritiku v podobném rámci totiž vůči Wirthově teorii a chicagské škole obecně formuloval Manuel Castells (1968). Právě jeho text stál v počátcích promýšlení celého pole urbánní sociologie v sedmdesátých letech. A reflexe strukturálních

podmíněk, které – spíše než město samotné – ovlivňují život, kulturu, práci, nerovnosti, vztahy a každodennost městských obyvatel, je tím, co Castells a mnozí další po něm považovali za ústřední povinnost sociologie.

Manuel Castells vydal článek s názvem „Y a-t-il une sociologie urbaine?“ v roce 1968 na stránkách časopisu *Sociologie du Travail*. Jeho kritika mířila na práce chicagské školy ze dvou důvodů. Jednak kritizoval tendence zobecňovat zjištění z amerických velkoměst daného období do formulace ekologických principů rozvoje, které měly být platné v jakémkoli dalším prostředí. Tak například Burgessův model koncentrického rozvoje měst chápal spíše jako popis určité historické a geografické reality než jako formulaci platného zákona rozvoje měst. Zároveň byla jeho kritika namířena také na teorii urbanismu Louise Wirtha, a zejména na jeho předpoklad, že město jako prostředí s vysokou hustotou, heterogenitou a počtem obyvatel determinuje nový typ sociálních vazeb (predominanci formálních vztahů) ve městě, jeho specifickou kulturu i ekonomiku, sociální typy a také typy práce a povolání a obecně život společnosti. Vymezuje se tedy vůči chápání města jako *nezávislé proměnné* (Castells 1968: 75) a vůči odvozování změn ve způsobu života, které Wirth pozoruje, ze specifík města jako typu sídla. Castells tvrdí, že

všechno, co ve Wirthově tezi představuje ‚městskou kulturu‘, je ve skutečnosti kulturní vyjádření kapitalistické industrializace, objevení se tržní ekonomiky a procesu racionalizace moderní společnosti. (...) Sociologie města tedy nejenže nemá jasný vědecký objekt studia, ale dokonce tady existuje jiný vědecký objekt studia, který není zřejmý: proces akulturace do ‚moderní společnosti‘, tedy do společnosti ‚americké‘.

(Castells 1968: 76)¹⁵

Castellsův skeptický pohled na možnost vymezit město jako objekt sociologického studia jej pak vedl spíše k formulaci sociálněvědního pohledu na prostor jako na součást sociálních vztahů i ekonomických procesů, které se skrze prostor formovaly, a k soustředění se na globální propojenost míst. Na město se pak díval jako na místo reprodukce výrobních prostředků a pracovní síly v rozvinutém

¹⁵ Stejnou citaci z Castellsova textu uvádím v kapitole „Sociologie města“ (Ferenčuhová in Šubrt et al. 2014: 26).

kapitalismu (Zukin 1980: 584) a konceptualizoval je jako místo „ko-
lektivní spotřeby“ (Castells 1976a; Castells 1977; viz i Jayne 2006: 37). Tento pojem poukazoval na to, že město a jeho infrastruktura (osvětlení, doprava, sítě a rozvody, instituce) je svým způsobem nástrojem pro udržování kapitalistické ekonomiky, protože efektivně zabezpečuje naplňování potřeb dělnické třídy, kterou zároveň podporově koncentruje.

Kritiky chicagské školy tedy významně pochybovaly o jejich přínosech k teorii města a k sociologické teorii obecně, o její relevanci pro místa jinde na světě, o perspektivě a přístupech, které vnesla do přemýšlení o městském životě, i o tom, zda interpretace, které autoři nabídli ve svých výzkumech, jsou udržitelné. Jak jsem již zmínila, tyto kritiky přitom často sdělení autorů z Chicaga mírně (anebo podstatně) redukovaly či schematizovaly. Zpětné čtení textů proto přináší možnost revidovat charakteristiku chicagské školy i kritické postřehy pozdějších autorů a nacházet v ní podněty pro aktuální studium (jako např. Savage et al. 2003). Odkaz chicagské školy a inspirace jejími pracemi navíc putovaly po světě a v různých místech byly myšlenky aplikovány či převáděny originálním způsobem (viz např. Musil 1968). Tak chicagská škola ovlivnila i práce autorů ve střední Evropě, ačkoli výzkumy, které sami prováděli, byly již specifickou podobou sociálněekologických studií měst (Musil 2012).